

मराठीचा विकास : महाराष्ट्राचा विकास

राज्य मराठी विकास संस्था
(महाराष्ट्रशासन पुरस्कृत)
एल्फिन्स्टन तांत्रिक विद्यालय,
३, महापालिका मार्ग,
धोबीतलीव, मुंबई - ४००००१
रजि नं. एक १६०९४ (मुंबई)
दूरध्वनी : २२६५३९६६ / फॅक्स : २२६३१३२५
Email rmvs.mumbai@yahoo.com

निवेदन

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० अंतर्गत मराठी भाषेतील प्रतिमुद्राधिकाराची (कॉपीराइटची) मुदत संपलेले दुर्मिळ ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून द्यावे असे म्हटले आहे. त्यानुसार मराठी भाषा विभागाच्या आदेशाप्रमाणे (शासननिर्णय क्र. रासांधो १०१२/ प्र. क्र. / २०१२/भाषा-३ दि. २८ मार्च २०१३) राज्य मराठी विकास संस्थेद्वारे असे ग्रंथ आणि नियतकालिके महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे.

ह्या प्रकल्पांतर्गत उपलब्ध होणारे ग्रंथ व नियतकालिके प्रतिमुद्राधिकार अधिनियमाची मुदत उलटलेले असल्याने सार्वजनिक स्वरूपात उपलब्ध आहेत. ही सामग्री विविध ग्रंथालयांनी जतन करून ठेवल्यामुळेच आज आपल्याला उपलब्ध होत आहे.

सदर पुस्तके अथवा नियतकालिके जशी उपलब्ध होत जातील तसे त्यांचे संगणकीकरण करून जनतेला ती उपलब्ध करून देण्यात येतील. ह्या ग्रंथांच्या / नियतकालिकांच्या पीडीएफ प्रती आपण विनामूल्य उतरवून घेऊ शकता. असे करताना आपण खालील सूचना लक्षात घेऊन त्यांचे पालन करावे.

०१. सदर ग्रंथांच्या पीडीएफ प्रती ह्या वैयक्तिक वापरासाठी विनामूल्य उतरवून घेता येतील तसेच इतरांनाही विनामूल्य देता येतील. पण कोणत्याही कारणासाठी त्याचा व्यावसायिक वापर करता येणार नाही.
०२. सदर ग्रंथांचे दुवे इतरांना देताना त्यासाठी कोणतीही रक्कम आकारता येणार नाही.
०३. पीडीएफ प्रतींवर असलेली राज्य मराठी विकास संस्थेची मुद्रा आपणास काढता येणार नाही.
०४. आपल्या अभ्यासासाठी, संशोधनासाठी ह्या सामग्रीचा उपयोग करताना आपण योग्य तो श्रेयनिर्देश केला पाहिजे.

वरील अटीचा भंग झालेला आढळल्यास कायदेशीर कारवाई करण्यात येईल.

स्पष्टीकरण : सदर सामग्री ही केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज म्हणून उपलब्ध करण्यात आली असून ह्या सामग्रीतून व्यक्त होणारी मते, विचारसरणी इ. त्या त्या लेखक, संपादक इ. कर्त्यांची आहे. त्यांपैकी कोणतेही मत, विचारसरणी इ. ह्यांचा पुरस्कार महाराष्ट्र शासन, मराठी भाषा विभाग, राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांपैकी कुणीही करत नसून त्या त्या मताचे वा विचारसरणीचे दायित्व उपरोक्त विभागांवर असणार नाही.

संगणकीकृत

॥ श्री ॥

काव्येतिहास-संग्रह

भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य महौजसां
जलधिरसना मेदिन्यासीदसावकुताभया ।
स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहम्
प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्णे ॥

राजतरंगिणी.

पुस्तक ११. जून, सन १८८८. अंक ६.

प्रकाशक (एडिटर)

जनार्दन बालाजी मोडक, बी. ए.

व

काशिनाथ नारायण साने, बी. ए.

हे मासिक पुस्तक

पुणें येथें

ज्ञानप्रकाश छापखान्यांत छापिलें.

किंमत ८ आणे.

विक्रीस तयार.

खाली लिहिलेली उपयुक्त व मनोज्ञक पुस्तके ही आमचे आकिपांन विक्रीस तयार आहेत. खाली लिहिल्याप्रमाणे राख पैसा पाठविला असतां पाठविण्यांन येतील.

काव्येतिहास-संग्रहाचे व्यवस्थापक.

अनुक्रम नंबर.	ग्रंथाचें नांव.	किंमत.	ट०	हां०	पै०
	ऐतिहासिक ग्रंथ.	रुपये. आ०	आ	पै०	
१	पेशव्यांची बखर	१ ४	२	०	
२	भाऊसाहेबांचा बखर	१ ०	१	६	
६	श्रीमंत संभाजी महाराज व राजाराम महाराज यांचो चरित्र	१ ०	१	६	
७	साष्टीचो बखर *	० ४	०	६	
८	ब्रम्हेंद्र स्वामीचें चरित्र. *	० ५	०	६	
९	विठ्ठल शिवदेव विचूरकर यांचो छोटी बखर	० २	०	६	
१०	थोरले शाहूमहाराज यांचें चरित्र.	१ ०	१	६	
१०	पंत प्रधान यांचो शकावलो *	० ६	०	६	
१३	श्रीमंत छत्रपति धाकटे रामराजे व धाकटे शाहूमहाराज यांचा चरित्र	१ ०	१	६	
१५	खड्यांच्या स्वारीचो बखर	० ४	०	६	
१६	नागपूरकर भोसल्यांचो बखर	१ १२	२	०	
१८	होलकरांचो कैफियत.	१ ६	२	०	
१९	श्रीमंत भाऊसाहेब यांचो कैफियत	० ६	०	६	
२०	दाभाडे सेनापति व गायकवाड यांचो हकीकत	० ८	०	६	
२१	श्रीमंत नारायणराव पेशवे यांचा बखर कारभारी पक्षाच्या हकीकतसुद्धां	० २	०	६	
२३	राजनीति महार रामरावकृत	० १२	१	०	

मराठी कविना.

३	मुक्तेश्वरकृत महामारत वनपत्र.	२ ०	२	६	
५	वामन पंडित प्रकरणें ४५	२ ०	२	६	
११	मोरोपंतकविकृत प्रकरणें ५५ भाग १ ला.	२ ०	२	६	
१२	अनेककविकृत प्रकरणें १७ भाग १ ला	२ ०	२	६	
	बिल्हण चरित्र-विठ्ठलकविकृत. *	० २	०	६	
१७	अनेककविकृत भाग २ रा प्रकरणें ४२	२ ०	२	६	
२२	मोरोपंतकविकृत-प्रकरणें २९ भाग २-रा	२ ०	२	०	
२४	अनेककविकृत भाग ३ रा	२ ०	२	६	
२५	श्रीरामदासस्वामीकृत रामायण व इतर कांहीं प्रकरणें... ..	१ ८	१	६	

अनुक्रमणिका

शिवाजी महाराजांची बखर..... ९७

अनंतकविकृत द्रौपदीस्वयंवर..... ४१

नवरत्नांकित मुक्ताफळें संयुक्त अलंकार व कर्णमौत्रा व हस्तमौत्रा व दिव्य पदके पांच, एक वेडूयाचे एक माणिकाचे व एक पाचूचे व नील लसणे गोमेद पुष्कराज [यांचे] व मुक्ताफळें संवेष्टित एकेक, याप्रमाणें व मुक्ताफळांच्या माळा, गोमांतकी सुवर्ण शृंगळा, पंच लू व जव्याच्या माळा व नवरत्नांकित वैडूर्य मध्यनायक रत्ने घेष्टित विराजला. कंठी मुक्ताफळांची [माळा] लोलकसहित, तदुत्तर वाडभूषणें व करपल्लवां करमुद्रिका नवरत्नांकित सुतेज करचापल्यचमत्कारें अंगठिया [दिधल्या.] तदनंतर धूपदीप नैवेद्य अर्पण करून घोडशागुणी तांबूल तबकीं भरून सन्मुख ठेवून दक्षणा होन पातशाही नाणें सुमार एक लक्ष दिधलें. तेंफेकरून भटजी चित्तापासून बहुत तृप्त जहाले. संतोषाचे उद्गार ब्रह्मांडकरंडां भरून गेले. आणि महाराजांस प्रफुल्लित माने.

‘ तुम्ही हिंदू राजे त्रेत कृतद्रापासून संपूर्ण पृथ्वीचे राज्य

फेडून, त्रिभुवनी कीर्तिस्पदता संपादिली असतां

मुंडाला. संपूर्ण पृथ्वी यवनमय होऊन सिंहासना-

गति नाही. यजन याजन मखादिक राहिले.

प्रवर्तला. येणेंकडून धरा केंद्राज

आगले. पागाचरणाची अभिवृद्धि जहाली.

दानां व ब्राह्मणां व श्रीदेवस्थानें व श्रीगणेशाय नमः इत्यद्वारा संतुष्टविले. तदुत्तर संपूर्ण नहास्यळांहुन परम वेत्ते शिष्ट महातप ब्राह्मण पन्नास सहस्र किंवा लक्ष पर्यंत पत्रें प्रेषण करून आणिले. त्यांचा समुदाय भारी, याति भिन्नभिन्न, त्या सर्वांस शिधे व स्वदेशकांस अन्नसंतर्पण, मिष्टान्न भोजन दुग्ध व घृतपचित सद्य ओदने घमघमीत उष्ण भात वरात्रे विविध प्रकारची व फळशाखा व तैशाच भाज्या बहुत प्रकारची लवणें सांबांरीं मेठकूट कयिका व दधि दुग्ध या प्रकारचीं षड्स अन्नसेवनें द्विजसमुदाय अखंड समाधान पावले. ब्राह्मण घोष करून धार्मिक समाधान पावले.

तदुत्तर यथाशास्त्रे सुवर्णाचे सिंहासन सिद्ध करावयास गागाभटर्जांनीं महाराजांस आज्ञापेलें. तेच समयी हुजरातीचे व देशांतील सुवर्णगार चतुर मयदानवी कला जाणते शिल्पक यथायुक्त परम चातुर्यता दाखवून सिंहासनां हिरे माणकें पाचू पेरोज लसणे गोमेद नील प्रवाल हीं नवरत्ने व मुक्ताफळें संवेष्टित अमोलिक चातुर्यतेची निस्सीमताच केली. अष्ट सिंह अष्टस्तंभी, तैशाच ठायीं ठायीं बैठका व पायरिपा व विचित्रें रमणीक मनोरंजन विश्रांति सिंहासनाची

* चूर्ण=चुना.

यवनेश्वर औरंगजेब पादशाह हतभक्त होऊन वि लो क ना स सहजच लागेल. यवनेश्वरास एक वेळ नासात्री *चूर्ण प्रताप-ऐश्वर्य शिवनरेंद्र याणीं लाविला पा-
हिजे. एवढा आमचा सर्व जनांचा हेतु परिपूर्ण केलियाने श्री संपूर्ण त्रिदशाधिप
नर किन्नर भूधर पद्मेश्वर सिद्ध चारण परम मोडार्दित होतील.”

ऐसे महाराज ऐकितांच परम समाधान भटर्जांचे वचनावरून होऊन एत-
द्विषयी मान्य जहाले. नंतर महाराजांचा वंश शोध करितां शुद्ध क्षत्री उत्तरेंहून
दक्षिणेस आले. हे एक घराने उठोन आल्यावर दक्षिण काबीज केली. हे
राजे चितोडकर राणे यांचे कुळींतील. यांस शास्त्रमते राज्यपदाधिकार सिंहासन
छत्र योग्य आहे. उत्तरेचे क्षत्री राजा जयसिंग व रामसिंग व भाऊसिंग व रूप-
सिंग व राजा मिरजा व चिमणाराजा व विरोचनराजा व गुलाबसिंग व कृष्ण-
सिंग व पुरुषोत्तमसिंग राजा व बल्लाळसिंग व प्रेमसिंग व धर्मसिंग —
सिंग राजे रजपूत काश्मीर अयोध्या वरते भद्रावर

चितोडा व भिंसी या घराण्यांतील क्षत्रियांस व्रत
२. येण केला. याजकरितां व्रतबंध क्षत्रियांस ये
स्तव भटर्जांचा व्रतबंध करावा म्हणजे
जहालियाविना छत्रसिंहासनास अधिकार ना

गोप्रसव करून व्रतबंधयुक्त

हाहाकारे जहा-

छत्रचामरे व आतपत्रे व मयुरा. — संतर्पणे लहान व वाळ्याचीं व्यजनें यव-
नास उद्युक्त जहालीं. छत्रे यवनाचे प्रस्तकीं विराजलीं. यात्रकरितां अवतार तुज
श्रीअवामीशंकरांनीं या धराभुवनीं निर्माण केले आहे. तुम्हीं पराक्रमे दक्षिणेतील
चारी पादशाह प्रतापे जिंकिले. तदनंतर दिछीचा औरंगजेब सर्वभौम यास
ठायीं ठेविला. संपूर्ण पादशाही सुभे दक्षिणेंत आले ते बुडविले. आणि नेस्त-
नाईबूद केले. तेणे पादशाहाचे बळ अगदीं कमी होऊन विचारी पडला. घन्य
तुमचे पराक्रमाची ! संपूर्ण धरा जिंकून जनेश्वर तुम्हीच प्रमाण. यास संशय
नाहीं. लक्ष घोडा व तीनशें साठ किल्ले व मुलूख व साधनसंपदा अमोघ असतां
तुम्हांस तख्त नाही. यास्तव तुम्हांस तखतारूढ करावें, संपूर्ण अधिपतिपति तु-
म्हांस याजमी छत्रपति म्हणवून तुमचे राज्य व्हावें, ही इच्छा मनापासून उत्कं-
ठीत जहाली आहे. राजा, तुम्ही सिंहासनाधीश्वर जहालियाविना जर्गी भूषण प्र-
ताप नाही. एतद्विषयी ईर्ष्या संपूर्ण ब्राह्मणवृंदास लागली आहे. येणेंकरून

११. कर्णमाता-कानांतील मुद्या.-भि-
कबाळी, चौकडा इ०. हस्तमात्रा=हस्तमुद्रा,

आंगठ्या इ०.

१५. “नेस्तनाबूद”=नाईनाट.

डेवी निर्मिली. सुवर्ण वजन परिमित तीन खंडी बत्तीस शेर व बत्तीस मासे, तिकियांतच संपूर्ण रचना चित्रविचित्र तरू फलें पुष्पें सहित वल्लरी विविध प्रकारच्या व बुट्टे चौकडिया पुष्पें भातभातीचीं तैशींच पक्षिकुळें हंस मयूर व मैना नुरियां बदके रावे व बहिरी-बाज कबुतरें लगड लाहावे तितुर मुजिया चंडोल चिमणिया व कोकिला, कांडेसर तैशींच श्रापदे चित्ते, शागोष, हरणें, सांबरें, शशक, सिंह, शार्दूल, चितळे तैशींच बत्तीस पुतळिया व अश्व गज हीं सांगोपांग निर्मिलीं. पुतळ्या मनुष्याकृति परम सुंदर अवयव भिन्न भिन्न स्वदेशींच्या तैशाच गोमांतकी लावण्यलतिकाच कटाक्ष नटनाटक संगीत तंतु-बादलें घेऊन उभ्या ठाकल्या. ही कळाशी शिल्पिकें दाखविली. सजीव मच्छ ऐसा भाव तैसेच कूर्म हींही जळचें ठायीं ठायीं निर्मिलीं. यदर्थी चतुरें संक्षेपें न ध्यावा. फिरंगी पूर्तकाळी चि. कारागिरी चातुर्याचें कसब अधिक कुशलता आहे. यदर्थी लेखकास दूषण न ठेवावें. नवरत्ने युक्तायुक्त स्यळीं कोंदणें. चातुर्यतेने सांगोपांग गोचर त्यास सप्रिय रूढवून अचल कलम कें राजवाटिकाही सिंहासनीं अति उल्हासें निर्मिली. महाराजांचे आरूढतेचें स्यळ अष्टपैलू कंठ्याकार रत्नखचित पाच वैड्य माणिक नीळ हीं महारत्नें ठायीं ठायीं दैदीप्यमान उडुगणप्राय विलोकित प सक्षमच. चौकटिया चौफेरा तसेच वोठंगणें हींही जडित योग्यतेने ठायीं ठा. ड कि या निर्मोन जडिले. सिंहासनाचे वोंठ्यावर उत्तम पंच कमलें अष्टपैलू. रणाचीं जडित नवरत्नाचीं सिंहा जहालीं. रायरी किल्लियाचें नांव रायगड ठे. महाराजांचे तख्तायोग्य गड सुभा-वना बांका, दुजी दौलताबादच विलोकितां, किंवा दौलताबादपेक्षांही अधिकोत्तर, महाराजांनीं चित्तानुरूप तख्तास करार केला. उपसाहित्यें शास्त्रसंमताप्रमाणें गागाभटर्जींचे आज्ञेप्रमाणें आणविलीं. अष्टोत्तरशत तीर्थोदकें येणेंप्रमाणें नांव-निशीं, श्रीभागिरथी ग्या यमुना प्रयागतीर्थ सरस्वती कंबुग्रीवा श्रीणिभद्रा शिव-भद्रा पुष्कराजतीर्थ घयोणी चंपावती मनकर्णिका शरयू गंडकी कूर्मवती बैतरणी जयंती पिनाकी कपिला अघनाशिनी नीलिनी अर्चनी धर्मणी कुंकुमती भद्रावती तापी नर्मदा महिकावती गरुडगंगा सिनावती नीलगंगा कमलावती सर्वराजतीर्थ गौतमी गदातीर्थ भीमा चंद्रभागा हयग्रीवा इंद्रायणी घृतवती श्री कृष्णा वेणा करा तारकानदी हंसवती वारुणावती पंचगंगा रंकतीर्थ जयंती गोमती पद्मावती कोटीतीर्थ व लक्ष्मीर्थ बेदावती दुग्धावती भोगावती

४६. भातभातीची-जातीजातीची.

४७. नुरिया-पोपटाच्या जातीचा एक पक्षी.

४८. " आक्षेप " ह्याअर्थी.

४९. ओठंगणें-टेंकण.

५०. सुभावना-सुंदर, सुरेख.

बाराणशी, घटप्रभा, मलापहारिणी, वशिष्टाश्रमतीर्थ तुंगभद्रा कावेरी फल्गू वरदा
मंदाकिनी गायत्री सावित्री वाणगंगा कुशावर्ततीर्थ मैनावती द्वारावती धन-
शायगंगा घर्णावती कोनेरीतीर्थ चर्मिणी मत्स्यगंगा मुक्ततीर्थ ब्राह्मगंगा पितृ-
उल्हासिनी, नरसिंहतीर्थ, मंदारतीर्थ, लोणारतीर्थ पापनाशिनी महंकावतीतीर्थ
नारायणतीर्थ पापहारणा, चक्रतीर्थ, पुष्पावती, व्यासवती, आकाशगंगा,
वामवती, शिवनदी, रामतीर्थ, व सरोवरतीर्थ, व महासमुद्र तीर्थराज एकूण
अष्टोत्तरशत घट सुवर्णांचे भरून नृपास अभिषेकास सिद्ध केले.

तदनंतर अष्टभागी कलशांस सुवर्णांचे तांजे केले व संपूर्ण सिद्ध ब्राह्मण
वेदस्मृति पारंगत तपोतेजस्वी अपर सूर्य, भानु, तारापादापि शरादपि ब्राह्मणांनीं
व अष्टप्रधान यांणीं आम्रपर्णसंयुक्त उदक सुवर्णकलशां भरून राजे यांचे
वेदोक्त मंत्रेकरून मस्तकीं अभिषेक केला. तदनंतर ययाविधि उत्तम नक्षत्र
पाहून चंद्र गुरु योगिणी ययास्थित विलोकून, घवाड बोहरा अमृतसिद्धियोग
व्येष्टमास शुद्ध त्रयोदशी मंदवासर आनंदनाम संवत्सरीं परम सुमहूर्ती महाराजांस
मंगलज्ञान करवून तदुत्तर श्रीशंभुमहादेव श्रांतुलजाभवानी कुलदैवत
कुलगुरु व वेदशास्त्र परायण समस्त श्रेष्ठ श्रेष्ठ गागाभट व महातीर्थांचे ब्रा-
ह्मण अपरसूर्यांचे पूजन नवविधा भक्तीने कर दिव्य अलंकार वस्त्रे दक्षणा
समस्तांस अर्पण करून त्यांस साष्टांगें चरण आभवंदीन नमस्कार केले, तद-
नंतर मंत्रोच्चारणमस्तकीं पुन्हा पट्टाभिषेक यांनीं व अष्टप्रधानांनीं महातीर्थें
वर्के क्षेत्रोक्षेत्रींचीं सुवर्णकलशां भरून उदकें घेतों त्या उदकेंकरून मंत्रोच्चारें
अभिषेक केला. तदनंतर पौषाक दिव्य भरजरी, बादली मंदील, अंगशौलंही
बादली, व चादरही भरगच्ची बादली व पदका बुट्टेदार व सुरवार. किनखापी
व अलंकार मस्तकीं कलगी सलंब व मुक्तफलांचा तुरा, शिरोपेच जडित वैडू-
र्यांचा व कर्णमात्रा हुरमुजी मुक्ताफलांच्या, तदनंतर कंठाभरणे कंठी मुक्ताफळे
वेष्टित लोलकसाहित सुतेज विराजली. व शुद्ध मुक्तफलांच्या माळा व सुवर्ण-
गोमांतकी सलाख व जव्याच्या माळा व मेहनमाळा नाभिपदक नवरत्नांकित-
मध्ये नायन पाचूचा जैसा उडुगणसमूहांत पूर्ण कलौधर तद्वतच नवरत्न मु-
दांत अमोघ प्रभेने शोभायमान पावला. कटिसूत्रीं गोफ रत्नजडीत पंचलू विरा-
जला. व हस्तकीं शुद्ध वैडूर्य व पाचूजडित व मुक्ताफळे संवेष्टित सर्जांचीं
हस्तकडगें हस्तकीं घातली. व जडिताचीं बाहुभूषणें व हस्तपल्लवीं अंगोठिया
नवरत्नांकित हस्तचांचल्यकरितां चंद्रिकाच तेजसमान. भाळीं केशरी आडवें
गंध व कस्तुरी अक्षत व गंधातलवटीं शान टिकली व नानाप्रकारचीं परिमल

द्रव्यें गुलाबीअत्तरादि कुंतलीं लाविलीं. अबीर अरगजासहित व गुलाबी उदकें वस्त्रावरि सान सान नुषारे सिंचले. आधींच महाराज परम सौंदर्य सुकुमार द्वि-
तीय प्रभाकरच नवरत्नांकित अलंकार हेमवस्त्रें दैदीप्यमान विद्युत्प्रभेतुल्य, महा-
राजांस विलोकितां संपूर्ण जननेत्रांस अपूर्वावह भासून समस्तांचे चक्षु भृंगप्राय
जहाले. आधींच महाराज बत्तीस लक्षणी सांगोपांग सौंदर्य गौरवर्ण विराजले.
भाल उत्थान, भूकटी धनुष्याकृति, सुरेख सलंब चक्षु व उँक्ष-नयनातुल्य, महास-
जांचें आनन वरुळ चंद्रबिंबातुल्य, दंत आरक्त शोभायमान सुतेज वैडूर्य कणच, तैसे-
च ओष्ठ आरक्त समसमान हनुवटींरीखत. तैसेच कर्ण सलंब त्वचेंतून तमारिप्रभा गो-
चर होऊन येत आहे. तैसेच स्थान प्रशस्थ. बाहु-दंड गजशुडप्राय व कटी सिं-
हाकृति. तैसेच करपल्लव पंक. आसमान. तैशाच जनुजंघा चरणकमलें आरक्त शे-
दूर वर्णानुल्य. ऐसे महाराजां शरीर स्वयं हस्तकें हर्षोत्कर्षचितें विधिनेच निर्मिलें.
महाराज अवतारी श्रीविष्णुअंश जगपालनास वैकुंठभुवनाहून या मृत्युलोकाचे
ठायी आगमन मन्वाकृति केलें. महाराज विष्णुस्वरूपें विराजले हें प्रमाणच स्वयं
भगवानच वंदोन गेला. यदर्थ वचन. “नराणांच नराधिप.” हें अनृत म्हणाव-
यास बिधीसही सामर्थ्य नाहीं. तेथें इतर मानवी जनांस कोठील ? यदर्थी श्लोक:-

शिवाजी नृपती समर्थ खनी श्री विष्णुची साम्यता ॥

ऐसें श्री बिधि बोलतो ! शिदिनी आहे सदां योग्यता ॥

झालें पातक आगळें व संपादिलें ॥

दुष्टां संहारिलेच जाण नि ॥

शहाजीचा सुत हा महेंद्र अखनी सर्जा शिवाजी सदां ॥

कीर्तीची गरिमा भरोनि उरली अन्यत्र नाहीं कदां ॥

जैसा कर्णहि धर्म भूपति [तसा] त्यां तुल्यता हा असे ॥

सर्वज्ञांनुनिधी निरूपम जगीं सौंदर्यता विलसे ॥ २ ॥

ऐसा महाराज गरीबनैवाज सिंहासनारूढ व्हावयासि सिद्ध जहाले. ते समर्थी
समस्त पूज्य ब्राह्मण समुदायासि वंदोन श्रीमन्महाराज मातोश्री जिजाऊ आई-
साहेब यांचे चरणावरि मस्तक ठेवून साष्टांग नमस्कार घातला. आईसाहेबांनीं
दयाहस्तक मस्तकीं ठेविला. यदर्थी श्लोक:-

बापा तूं शिवबा प्रतापनिधि रे सिंहासनीं रूढणें ॥

झाजू जिंकुनि आवघे अतिरथी दुष्टांसि निर्दाळणें ॥

श्री अंबावरदे जयासे वरणें साम्राज्य कीजे सदां ॥

देवब्राह्मणपूजनीं रत असें अन्यत्र नाहीं कदां ॥ १ ॥

५३. उद्ध=वृषभ. * गरीब-नवाज=गरीबांवर कृपा करणार.

शिववा तूं अवरंगजेव निकरें दंडीं प्रतापें रणीं ॥
 दिल्ली घेउनि सिंहासनावरि रुढें तात्काळ येचक्षणीं ॥
 श्री तुळजा कुळदेवते स्मरुनियां सत्कीर्ति संपादिजे ॥
 स्वकरें शस्त्र धरुनियां निजबळे धार्मीकता रक्षिजे ॥ २ ॥

याप्रमाणे आईसाहेबांनीं आशीर्वाद दिधला. मातुश्री साहेबांची आज्ञा घेऊन सिंहासनारुढ व्हावयास वेदशास्त्रसंपन्न समस्त ब्रह्मवृंदानिकटीं महाराज शिवनृपाल आले. नंतर त्यांनीं मस्तकीं दयाहस्त ठेवून, आशीस् वेदोक्त मंत्रोच्चारें देऊन, पीत अक्षता मस्तकीं हर्षोत्कर्ष मानसे मिचिल्या. नंतर समस्त ब्राह्मणांचीं सिंहासनारुढ व्हावयाविशीं आज्ञा घे. तदनंतर श्रीभवानीशंकराचें व वडिलांचें स्मरण करून, सिंहासनास साष्टांग नमस्कार घालून, श्री छत्रपति नरचूडामणि हिंदुपति पादशाह सिंहासनारुढ जहाले. ते वेळीं लक्ष लक्ष ब्राह्मण मंत्रघोषाचा उच्चार करून जयजयकाराची ध्वनी केली. सर्वास परमानंद याच्या कोटीच जहाल्या. कित्येक महाराजांस सांडणीं वलेंय दूर केल्या. नवरत्नादि मुक्ताफळे व सुवर्णकमळे पुष्पे विविध आमोदित सुमनें चंपक मालती व जाई जुई शेवती व बकुल पारजातक व गुलाब व नीलोत्पलें व सातोत्पलें व आरक्तोपलें व अनेक भातैभातींचीं सुमनें व विविध प्रकारचीं आणिलीं, ह्य या व क या कलियुगीं द्वितीय असाध ग शौर्यकर्माचरणें महाराजांनीं संपादन केलीं. तख्त म्हणजे गागमभटर्जनीं प्राप्त केली. नरेश्वराभिधान महाराज पावले. सिंहासनां स्तंभ सुवर्णमंडित रत्नवर्चित विराजले. त्यास्तंभीं अष्टप्रधान उभे ठाकले. पूर्वीं कृता त्रेता द्वापार युगाचें ठायीं.

श्री

श्रीस्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके १ आनंदनाम संवत्सरे अष्ट शुद्ध त्रयोदशी मंदवासरे क्षत्रिय कुलवत्सं श्रीराजा शिवछत्रपति सिंहासनाधीश्वर जहाले.^{५६}

पद्धतीप्रमाणें षोडश महादानें इत्यादि केलीं व सुवर्णसुमनें व आमोदित सुमनें महाराजाचे मस्तकीं अभिषेकप्राय घातलीं. महाराज सिंहासनदीक्षा ग्रहण संपादून क्षीर्तींद्र विराजले. धन्य शहाजीराजे भोंसले व जिजाऊ आईसाहेब ! या कलियुगीं अन्य तुलनेस नाही. शिवाजी महाराज विष्णु अवतारी. “ नाविष्णुः

५३. सांडणी=ओवाळून टाकिलेले पदार्थ. बलाय=आलायबलाय, दृष्ट.

५५. भातभातीची=अनेक जातीची.

५६. या शब्दापुढें सुमारे ४१६ बोटें रुंदी.

ची जागा कोरी सोडून मग पुढील मजकूर लिहिला आहे. ही जागा चित्र काढण्यासाठीं टाकलेली असावी.

पृथ्वीपति: " यांणीं मन्वाकृति अवतार पितामता यांचे उदरीं धरून कीर्ति-
ध्वजा अवनीतळवटीं लाविल्या. जैसा श्री कौसल्यातनय श्रीरामचंद्र कीं देव-
की उदरीं श्रीकृष्ण, तदनंतर कुंतीपुत्र धर्मराज, भीमराज, अर्जुन किंवा गां-
गेय भीष्मराज, तद्वत् जिजाऊ उदरीं शिवनृपाल नरचूडामणि विराजला. वि-
क्रमोपराक्रमी अमानुषी स्वर्गीं श्रीदेवेंद्र अमरांसहित व किन्नर गंधर्व व सिद्ध-
चारण व पवनाशनैःधिप व असुर व ऋषेश्वर व स्यावरजंगमादि अंतरिक्ष लोक
आदीकरून परमानंदे राज्याभिवृद्धीस्तव आशीर्वाद अर्पिले. पुण्यश्लोकी शिवाजी
महाराज छत्रपति अधिपाधिप होऊन सर्व जनांस संतोषविले. पुण्यश्लोक राजे
सूर्यवंशी ऋतुपर्ण, दशरथ अज दिलीप व रघु तदनंतरि रामचंद्र व सोमवंशी-
भरत, ययाति, नहुष, मांधाता, शिवी चक्रवर्ती धर्मराजे यवनाश्व व
मयूरध्वज, नैषध, व हरिश्चंद्र व विक्रम भूप शालिवाहन कानडाराजा भवर
या पद्धतीने शास्त्रमयदिनुरूप शिवाजी महाराज छत्रपति सिंहासनाधीश्वर
बहाले. त्यापद्धतीप्रमाणे अष्टस्तंभी अष्टप्रधान बद्दांजलि उभे ठाकले. उजवे
बाजूस धर्माध्यक्ष पंडितराव. डावे बाजूस मुख्य प्रधान. तदनंतर त्या खालते
स्तंभी उजवे बाजूस सेनापति. डावे बाजूस मजमदार. उजवे बाजूस सुमंत पर
मुलकी. डावे बाजूस सचिव. त्या खालते उजवे बाजूस मंत्री म्हणजे वां-
कनीस. डावे बाजूस न्यायाधीश. एकूण अष्टप्रधान येणेंप्रमाणे पद्धतवार
लिहिले. असे महाराज तख्ताखूड लियावरी अष्टप्रधान तत्पर केले. येणें-
प्रमाणे नांविनिशी बीतपशील.

[डावी.]

[उजवी.]

१ मोरो त्रिमल मुख्य प्रधान.

१ रघुनाथ पंडितराव राजाध्यक्ष.

२ रामचंद्र निळकंठ अमात्य मजमदार.

२ हुंवीरराव मोहिते सेनापति.

३ अण्णाजी दत्तो सुरनीस.

३ त्रिंबक सोनदेव सुमंत ह्य० डबीर.

४ निराजी रावजी न्यायाधीश.

४ दत्ताजी त्रिमल वांकनीस.

४

४

८

एकूण अष्टप्रधान महाराजांनीं नूतन स्थापिले आणि नांवें ठेवून शास्त्रसंमते
स्तंभ नेमून दिले. त्याप्रमाणे ते उभे ठाकले. बाळाजी आवजी प्रभु चिटणीस
व निळकंठ येसाजी प्रभु पारसनिवीस व जसाजी प्रभु सबनीस व दादाजी
प्रभु निशिंदे वसनागार व यादव काकाजी निशिंदे समस्त कारखाने यांचा,

५७. पवनाशन=सर्प. त्याचा अधिप शेष

५९. निशिंदा=निविंसिंदा=लिहिणारा.

५८. हरिश्चंद्र तर सूर्यवंशी होता.

अष्टप्रधान यांचे मुतालिक व हुजरे प्रतिष्ठित व वाडियांतील मुलें व वरकड बाजें लोक सर्वही ययापद्धतीप्रमाणें सर्वही उभे राहिले. छत्र जडावाचें व सभोवतीं मोतीलगझछरीसंवेष्टित महाराजांचे मस्तकावरिं धरिलें. छत्रपति ऐसें नांव जर्गी समस्तांस जाणविलें. सिंहासनाधीश्वर जहालियाची नवीन सुवर्णाची नवरत्नांकित मुद्रा केली. महाराजांनीं नवीन शिवशक धराभुवर्नी प्रगट केला.

पूर्व राज्यपद्धतीप्रमाणें वेदशास्त्रसंपन्न गागाभटर्जींनीं समस्त ब्राह्मणांचें समस्तें निर्णयार्थ करून राजपत्र लिहावयाची पद्धत केली येणेंप्रमाणें:—

स्वस्थिश्री राज्याभिषेक [शके] आनंदनाम संवत्सरे ज्येष्ठ शु॥ त्रयोदशी मंदवासरे क्षत्रियकुलवतंस श्रीराजा शिवछत्रपति सिंहासनाधीश्वर स्वामी यांणीं समस्त-राजकार्य-धुरंधर राजमान्य राजश्री मोरेश्वर पंडित प्रधान यांसि आज्ञा केली ऐसीजे. येणें प्रमाणें बाकीचे सप्तप्रधानांस लिहावयाची पद्धत. सेनापति समस्तसेनाधुरंधर याप्रमाणें राजपत्रें. तदनंतर मध्यमास राजमान्य राजश्री व कनिष्ठास कोर्नाडियाचे बाजूस पेशवे यांचा शिक्का व खाल्ते महाराजांचें मोर्तब. ही सेवक लोकांची पद्धत. व वैदिक ब्राह्मणांची पद्धत, सकलशास्त्रसंपन्न राजश्री गागाभटजी स्वामीचे सेवेशीं प्रति राजश्री शिवछत्रपति कृतानेक साष्टांग दंडवत प्रणाम. व जटिल गोसावी यांसि श्री गुरुमूर्ति तपोनिधि हृणमंत-गिरी यांसीप्रति राजा शिवछत्रपति सिंहासन-धीश्वर नमोनारायण. मग मजकूर लिहावा. वतनदारास व देशमुख व देश, यांसि कोनाडियाचें पत्र. तीं ओळी संपूर्ण चवथी ओळ तीन रकानें. गाडेस जागा ठेवावा, तेथें पेशव्यांचा शिक्का व खाल्ते महाराजांचें मोर्त. परगणियास व गांवास अभयपत्र येणेंप्रमाणें. महाराजांचा थोरला शिक्का कागदाचे मायां मोर्तबाखालते कोनाडेचा कागद बाजूस शिक्का पेशवेचा, जोडगिरी कागदाची असेल तेथें पेशवे यांचें मोर्तब. येणेंप्रमाणें होऊन कागद लखोटे करून रवाना करावे. स्वस्थिश्री राज्याभिषेक शके १ आनंदनाम संवत्सरे ज्येष्ठ शुद्ध त्रयोदशी मंदवासरे क्षत्रियकुलवतंस श्री राजा शिवछत्रपति सिंहासनाधीश्वर स्वामी यांणीं देशमुख व देशपांडे परगणे जालनापूर सरकार दौलताबाद यांसि आज्ञा अभयपत्र ऐसाजे ऐसी पद्धत. अशा पत्रावरि निशाणें सप्त प्रधान यांचीं, शिक्का पेशवे यांचा. सरकारकुनास निशाण मुजुमदाराचें, बहुत लिहिणें तर सुज्ञ असा. सचिवाचे बार व बार मजमूचे समंत मंत्री यांचे बार, येणेंप्रमाणें कोनाडियाचे कागद पावणा. रकान्यांत महाराजांचें नांव आणूं नये. नांव आलें तर कागद फिरत्या परमुलखास वरचे नांवचीं पत्रें, पाळेगारांस व मांडलिकराजे यांसि प्रति उपदि

६०. कोनाडा=कोपरा.

म्हणोनं म्हणावें. दकारी कागद लिहावें. याप्रमाणें पद्धत. तदनंतर मजमूचे अंगभूत चिटणीस परंतु चिटणीस म्हणजे महाराजांचे अभिमुखकमल. बाळाजी आवजी यांजवर कृपा. ते लोक विश्वासू व लिहिणंही जिव्हाळियांचे. धंदा मजमूकडील. फडणिशीचा व चिटणिशीचा कायदा. त्या अन्वये पत्रें लिहावी. येणेंप्रमाणें कोणा एकास गांव व जमीन इनाम दिव्ही नाही किंवा दिव्हलिया महाराजांचा माये शिक्षा याची सनद त्यांचे नांवें फडणिसांनीं लिहावीं. दुसरे पत्र लिहूं नये. देशभिकारी व जिव्हेदारास व गांवास पत्रें चिटणिसांनीं लिहावीं. बरकड स्वराज्यांतील जावसाली चिटणिशीकडील पत्रें व गडकिल्ले यांस पत्रांचे जावसाल गडनिसांनीं लिहावे. तदनंतर परकी राज्यांतील पत्रें हवीर यांनीं लिहावी. पारसनिविसांनीं पादशाहास व बजिरास व बाजे मुसलमाने मबाब व संस्थानी असतील त्यांस लिहावीं. तदुत्तर ब्राह्मणांस पत्रें पंडितराव यांनीं लिहावी. व इनसाफ मनसुफी हिळौहरकतीमुळे जे निवडेल त्याचा मांडजर मात्र न्यायधीश यांनीं लिहावें. तांकीदपत्रें न लिहावीं. हा चिटणिसांकडील कायदा. गडकरी यांचे नांवचीं उत्तरे मात्र गडनिसांनीं लिहावीं. हवालदार व कारखानीस व सबनीस जे दिवाणनिसबतीचे मामलेदार आहेत त्यांस पत्रें चिटणिसांकडील. हा कायदा समस्तास समक्ष महाराजांनीं करून दिवला. त्यांचे त्यांनीं का रे करावे. सर्वांनीं एकरूप असावें. कायदे करितां फौट घ्यावयास प्रयोजन कोणी नाही. ही महाराजांची मुख्य आज्ञा. हा पाया राज्याचे बंदोबस्ताचा घा.

तदनंतर संपूर्ण रयतेस पाचारून कौल दिवला. येणेंप्रमाणें व्यवस्थायुक्त महाराजांनीं केलें. यदर्यां श्लोकः—

शिवाजी नृपती प्रतापनिधि हा सिंहासनीं रुढला ।
जैसा विक्रम भोज जाण अर्वांनीं अत्यंत वीराजला ॥
दृष्ट्वा बिकुनि सार्वभौम पद हें संपादितो निश्चयें ।
नाही पीडणही प्रजांस अगदीं व्हावें दुर्मी निर्भयें ॥ १ ॥
जाणा धर्महि नैषधपारि असे शाहूजी सुनू भूपती ।
कीर्तीची गरिमा भरुनि उरली आमोघता ये क्षिती ॥
व्यारे कौल प्रजांप्रती बदतसें महाराज अत्यादरे ।
न मनारे भय अंतरां अनुदिनीं दंडीन दुष्टां त्वरे ॥ २ ॥
शिवाजी नृपती समर्थ भुतळीं मानूं नकारे भय ।

११. हिंला हरकत=अडथळे.

१२. मांडजर, महजर=निवाडापत्रक,

मिनिट.

१३. फाट=तुटातुट, भांडण.

दिल्हा कौल प्रजांस जाण प्रभुने आमोघ केली दया ॥
 पाच्छाचा शक मोडिलाच निकरें चिंता न कीजे मनी ।
 कीजे कीर्द^१ महामुरीच चपळें दीवा सदा यामिनी ॥ ३ ॥
 शीवाजी [नृपती] प्रजांस वदतो घ्या कौल माझा क्षणी ।
 तुमच्या रे प्रतिपालनास अवनी म्हराज मीरे धणी ॥
 दिल्लीपासुनि जिकिलें निजबळें हें राज्य जाणाच रे ।
 केला हीन हि पाच्छा मुढमती श्रीअंबिकेचे बरें ॥ ४ ॥
 जोडोनी कर आवध्याच वदती जाणा प्रजा भूपती ।
 श्रीरामें वर दीधलाच सदयें पाहें बहुतां रिती ॥
 तैसें पालन ह्या जर्गीच करणें हे प्रार्थना जी पदा ।
 कीर्तीची गरिमा भरुनि उरवी अन्यत्र नाही कदा ॥ ५ ॥
 श्रीरामावत कौल देउनि आम्हां संरक्षणें भूपती ।
 धार्मिका गुण-सागरा प्रभु जर्गी ऐशा प्रजा बोलती ॥
 पडता संकट दर्शनास चपळें द्यावें र म्हां सर्वदा ।
 कीजे दाद विलंबता च नलवी ही प्रार्थना जी पदा ॥ ६ ॥
 देणें कौल असाच जाण अमुतें म्हाज ज चूडामणी ।
 भूपा क्लेश हरुनियां सुख दिजे तं क चिंतामणी ॥
 इत्यादीकहि सेवकांकरि आम्हां नको सर्वथा ।
 तुझा कौल नृपा कदापि न किंज भूमंडळी हो वृथा ॥ ७ ॥
 ऐकूनी शिवभूपती वदतसे जाणा प्रजातें अती ।
 चिंता हे न कीजे कदापि हृदयी अन्यत्र नाही गती ॥
 ऐसें बोलुनियां सनेम वचनें संतुष्टविली प्रजा ।
 माथां ठेवुनि हस्तकासि सदयें दिल्ही समस्तां रजा ॥ ८ ॥
 असा कौल [तो] देउनीयां प्रजांला । नृपा अंतरीं तोष अद्भुत झाला ॥
 प्रभूची लिला वर्णिली चित्रतेनें । अती आदरें हो रघूनायजीनें ॥ ९ ॥
 [नंतर] संपूर्ण सेवक लेकांस महाराजांनीं ज्यांचीं स्वरूपे [जशीं] तदनु रूप
 गौरव केला. संपूर्ण ब्राह्मणांस पात्रापात्र पाहून अपरमित द्रव्यदक्षणा दिधली व अनु-
 पदे वस्त्रे भूषणें दिधलीं. कित्येकांस इनामत अजरामर गावें व भूमि करून
 दिधली व समस्त ब्राह्मणांस घट्टस भोजनें घालून प्रार्थना केली कीं, आम्हांस
 व राज्यास कल्याण चिंतून वृद्धीतें पाववावें. ते समयीं समस्त ब्राह्मणवृंदांनीं
 मंत्रोच्चारे कल्याणप्रदतेस आशीर्वाद अनेक दिधले. महाराजांनीं मस्तकीं वंदिले

६१. कीर्द=जमीन लागवडीस आणणें.

नंतर समस्तांस सन्मानयुक्त निरोप दिधले. तसेंच दर्शनास संन्यासी व शे-
वडे जंगम जोगी फकीर बहुरूपी भाट गवई व डेंबरे ह या सु मागधजनास
वस्त्रे व द्रव्यद्वारा खिरात देऊन समस्तांस संतुष्टविले.

नंतर या समर्थ कार्यास अध्वर्यु महाम्नाधीसमान व्यासोनारायण वसिष्ठ, भा-
रद्वाज, अत्रि, वामदेव, मांडव्य यद्वत् [तद्वत्] सकलवेदशास्त्रसंपन्न राजश्री
गागा भटजी. दीक्षाग्रहणीं गुरुवर्य यांची नवविधा पूजा करून कनकासनीं
रुढवोन नवरत्ने मुक्ताफळे व सुवर्णमिश्रित अभिषेक केला. तदुत्तर गंधाक्षता
परिमलद्रव्ये व विविधप्रस्त्रांतर मोदित सुमने व सुवर्णकमले [याणीं] पूजा के-
ली व दिव्यवस्त्रे अलंकार रत्नखचित लखलखित त्रिषुप्रभेप्राय किंबहुना चंद्रि-
केप्राय ज्योत्स्नाप्रकाशक अर्पिली. व सुवर्णनाणे होन सुमारी १००००० एक
लक्ष दिधले. या विरहित यात्रिक संबंधे दक्षणा होन सुमारी ६०००० साठ
हजार-तदनंतर वारू अरबी सुमार १० दहा व हत्ती पलखदेती सुमार १ दोन
व छात्रा १ एक व पालखी १ एक व चामरे दोन तदुत्तर सुवर्णकलश १०
दहा व समया रूपेच्या ३ तीन सुवर्णताटे दोन व रूपेचे हांडे दोन व तां-
बेचे सुमार ५ पांच व रूपेच्या घागरी सुमार ५ पांच व सुवर्ण तबकें ३ तीन
व रूपेचीं ताहाने सुमार ५ पांच. अर्तंकार कलम्या २ दोन व मोतियांचे तुरे २ दोन
व शिरोपेंच जडिताचा १ एक व कंठी जडिताची १ एक व मोतियाची एक
एकूण दोन व मोतियांची भाळ १ एक व जवांची १ एक व पदके ३-
पाचूच एक वैद्युर्पाई ४ माण. एकूण तीन व कर्णपत्रा चौकडा एक
व हस्तकडी जडित नवरत्नखचित एक व साधी जोडी १ एक एकूण जोड
दोन व अंगोठिया सुमार पांच नडावास्या व सनगें एक कळस्पाकी व एक
बादली भरनरी व एक बळीवगची सोनेरी व एक रूपेरी जरी व एक साधा
एकूण जोड दोन व शालजोड्या सुमार ५ पांच व पाटावे सुमार ५ पांच
येणेप्रमाणे वस्त्रे व शेजेस जमखीने सुमार ५ पांच व तिवाशा ५ पांच व लेपें
सुमार ५ पांच व पलंगपोस ५ पांच तदनंतर मंचक रूपेचा एक व म्हैशी सुमार
२५ पंचवीस व गार्ई सुमार ५० पन्नास व दासी सुमार १० दहा व धरादत्त
इनाम गांव सुमार १० दहा गंगतीरी व कृष्णातीरी याप्रमाणे संभावना महा-
राजांनीं अतिहर्षोत्कर्षे केली. एक वर्षपर्यंत ब्राम्हण समुदाय घृतदुग्धपचित
घडसात्रे कडून संतुष्टविले. तशेंच दानदक्षणा भूमिग्रामअर्पण पुत्रपौत्री करून
धर्माधिपच या कलियुगीं महाराज जहाले. कर्णादि, विक्रम, भोज, दिलीप, रघु,

१५. बहिरोबाचा किंवा जोतिबाचा भ-
गत तो " डकर. "

१६. जमखाना=सचेंजी, गालिचे.

पंडुपुत्र धर्मराज यांणी महाराजांचें कौतुक विलोकून मस्तकें डुलविलें. ब्राह्मणद्वारा महाराजांनीं महायाग संपादिले. चंडिका व कोटी वाजपेयें व सोमादिक यया-विधि संपादिले. संपूर्ण श्रीदेव अभिमुखें तृप्तता पावले. दीक्षाग्रहणी यज्ञकंकण महाराजांनीं धर्मनृपप्राय किंवा जनमेजय व धु बंधन करून याग सिद्धीस नेले. मख कर्मादि [यास] अध्वर्य गागाभटजी ठ्यासासमान, प्रत्यक्ष वेदोना-रायण, तदनंतरी शापादपिशरादपि वेत्ते ब्राह्मण ऋत्विज श्रुति पारंगत यागी अग्रगण्य होऊन स्वाहा स्वधा घोषें वेदजात तृप्तीतें पावले, श्रीदेवता सानुकूल जहाली, महाराजांचे इच्छित मनोरथ सिद्धीस अंबेनें पावविले, जैसा धर्म-राजें राजसूय यज्ञ संपादिला, किंवा रघुराजें धरादत्त करून संपूर्ण धरा ब्राम्हणांस दान दिधली, किंवा हुना जनमेजयांनीं सर्पसत्र अचंब संपादिलें यद्वत् [तद्वत्] कलयुगी मजाराजांनीं दानधर्माची निस्सीमताच केली. महाराजांची धन्यता भौसल्याच्या कुळीं प्रत्यक्ष श्रीविष्णु अवगरी सर्व यवन औरंगजेबास हित हतभग्न केला, संपूर्ण कंकणांकित जगती प्रतापें निंकिली, क्षात्रधर्म संरक्षण करून धर्माधीश होऊन सिंहासनारूढ झाले. जैसा युधिष्ठिरशक व विक्रमशक व शालिवाहनशक तद्वत् शिवशक महाराजांनीं या कलयुगी नवीन चालविला. हा अर्थ श्रीविष्णु अंशाविना होऊन येतो कीं काय ! सज्जानसागर तेच जाणवतात, अज्ञिकांस भ्रम भास अवघा या प्रकारें महाराजांनीं ब्राह्मणांची यथाविधि संभावना केली.

तदनंतर अष्ट प्रभातांस आयुर्धर्म व वयाकरितां सरंजाम अश्रुक दिधला व लक्ष लक्ष होन एकेकास बक्षीस दिधले व एक हत्ती व अरबी घोडे सुमार ५ पांच नग वस्त्रें भरजरी व तसेंच अलंकार भूषणें. ऐशी कृपा महाराजांनीं करून देणें दिधलें. महाराज शहाजी कुमार शिवनृपति क्षात्रत्व पावोन सिंहासनाधीश्वर हिंदुपाति पातशाह जहाले. हें प्रतापकर्माचें वर्तमान पृथ्वीतलवटीच्या भानुप्रभेप्राय विस्तीर्ण जहालें. संपूर्णजनांस परम उल्हास होऊन अपरमित संतुष्टता प्रजा पावल्या. यदर्थी श्लोक.

शाला नाथ अनापतारक जगीं शाजीसुनू भूपती ।

पृथ्वीतील प्रजा समस्त हृदयीं आनंद हा मानिती ॥

आतां हे भयकल्पनाच अमुतें नाहीं कदां निश्चयें ।

शीवाजी नरनायका जय असो श्रीअंबिकेचें दयें ॥ १ ॥

सिंहासनारूढ नृपाळ शाला । आनंद हाची अवध्या प्रजांला ॥

ऐसा धणी हरिहरें दिधला प्रतापी । केलेच येवन बळें मुढ अप्रतापी ॥ १ ॥

अभित्रांल क्लेश वाटून आले. हें तपशीलवृत्त बाहादरखान, बादशाहाचा

काका, यांस कळतांच पुढे भीमातारी येऊन छावणी केली. तदनंतर औरंगाबाद येथील वकिलांनी तपशीलवार अर्जी लिहून दिलीम पाठविली. हे वृत्त पाद-शाहास कळतांच तख्तावरून उतरून जनानियांत अंतःपुरांत गेला आणि परम रोगे दोन्ही हात भूमीस घालून आपले देव पीर पैगंबर इलाही रहमानुर [रहीम्], इन्शा अल्ला हुताआला परवरदिगार याचे नाम स्मरून परम खेद केला. दोन दिवस अन्न उदक सेविले नाही. आणि सखेद श्वासोच्छ्वास टाकून बोलिला जे, "खुदाने मुसलमानांची पादशाही दूर करून मराठियांस मेहेर करून पृथ्वीचे तख्त शिवाजी महाराजांस दिधले. आमचा गुन्हा जाहला. बारावी सदी आजच भरली. म्हणोन बहुत खेद केला. अभि-नव मोहाचे पर्वत मानिले. मग थोर थोर अमीर वजीर यांनी नानाप्रकारे समधान करून, शपथ घालून तख्तावरि बैसविले. तसेच बिजापुर व वरकड पादशाहांस वर्तमान कळोन खेद जाहला. आणि चौथ्यायशी बंदरचे अधिकारी ही वर्तमान ऐकून परम चितार्गवी पडले. एतद्विषयीचा मनांत दुर्जनानी खेद केला, स्वजातीय संपूर्ण क्षत्री रापूत राजे अजमेरीचा सवा जयसिंग व चितो-डचा राणाजी महाराज नरसिंह रामानगरीचा रामसिंग व बडा रामसिंग व चिमणाराजा व भीमचंद व कृष्णसिंग व पुरुषोत्तमसिंग व आनंदसिंग व धर्मसिंग इत्यादि संपूर्ण रजपूत राजे यांस अगणित आनंद जहाला.

इकडे महाराज तख्ती बैसोन राज्यकारभार करीत चालले. निजामशाही देश जि केला. संपूर्ण मोगल साम्राज्यास पाद-शाहांनी सल्लाह करून निराजीपंत व विचक्षण शुद्ध स्वामीकार्यकर्ते यांस नेहमी महाराजांकडील हेजिबीस तन प्रतिवर्षी महाराजांस करभार देऊन खेह संपादिला. वरकड किरकोळ डालिक राज्ये महाराजांनीं प्रतापे घेतलीं. कितेकानिं भार देऊन अंकित होऊन राहिले. तुंगभद्रेपासून कावेरी नदी-पर्यंत कर्नाटक सौधें सगळेंच हा हेतु बहुता रीतीनें महाराजांनीं धरिला. त्यास सरलण्कर पाठवून साध्य करावें तरी दिवसगत लागेल. यास्तव आपणच जावें असा सिद्धांत करून गोखंड गांवीं बहादरखान गलीम आहे तो पांठीवर चा-लोन येईल अगर आपण गेल्यावरि उपसर्ग करील म्हणोन त्याजकडे निराजीपंत

६७. जनानिया=जनानखाना.

६८. पीर=माधु पुरुष. पैगंबर=ऋषि, प्रणेता (महंमद). इलाही=ईश्वर. रहमा-नुर रहीम=अत्यंत दयावंत. इन्शा अल्ला हुताआला=जर सर्व शक्तिमान् ईश्वराची इच्छा असेल तर. परवर दिगार=पोषक, पोशि-

दा, पालन करणारा.

६९. बारावी सदी=बारावें शतक. मु-सलमानांच्या देवानें बारा शतके हिंदुस्था-नचें राज्य कराळ असा वर आपल्या अक्तां-स दिला होता अशी समज जुने मराठी ले-खांत अनेक स्थळी आढळते.

यायाधीश द्रव्य अलंकार रत्नखचित देऊन पाठविले. आणि अंतर्गो सख्य केले. आपणांस कर्नाटक ध्यावयास भारी फौजेनिशीं जावे लागेल एक वर्ष पर्यंत तुम्ही राज्यांत कांहीं उपसर्ग न करणें ऐसें सांगोन ठायीं ठेविले. आणि सेना निवडून पागोपैकीं पंचवीस हजार स्वार व शूनाय नारायण सर कारकून समागमे महाराजांनीं घेतले. पेशवे व सुरनीस व बरकड लष्कर राज्य संरक्षणास ठेवून विचार केला जे, द्रव्य पाहिजे ते खजिन्यांतील वेंचूं नये, नूतन संपादून व्यय करावा आणि गैरजैत देश साधावे. ऐशी तजवीज करून भागानगरचे पादशाहींत द्रव्य उदंड आहे तेथें निष्ठुरता करावी तर ते करभार देतात याजमुळे सख्य करून भेटी घ्यावी. भेटी अंतीं सर्व अनुकूल करून देईल. ऐसा विचार करून ग्रह्यादपंत हेजीव तेथें होते त्यांस लिहिले. त्यांणीं पादशाहास कळविले. नंतर तानाशाहा यांणीं चित्तांत बहुत शंका धरिली. जैसा अफजलखान बुडविला, शास्तीखान पराभविला, तदनंतर दिल्लीस जाऊन औरंगजेब पादशाहास विक्रोमोपराक्रम दाखविला; ऐसा एखादा अनर्थ जहाला तरी काय करावें ! यास्तव भेट न घेतां जें मागतील तें द्रव्य देऊं ” ऐसें पादशाहानीं सांगितले. मग पादशाह दिवाण अकांणा मादंगापंत यांस शपथ देऊन भेटींत कांहीं अपाय नाहीं, स्नेहाचे रीति भेट घेऊन जातील ऐशी बळेकटी होऊन दैरम्यानांनीं प्रथम भेटी घेऊन नंतर महाराजांनीं भेटावें. असा निश्चय करून प्रथम दिवाण भेटून आले. मग महाराज लष्कर सह मजल गांनगरची हद्द लागली. रयतेस उपसर्ग करूं नये, तसनस करूं न. ऐशी ताकीद केला. कोणी अमान्य करील त्याचें पारपत्य होईल ऐसें मुक्काम जेथें होईल तेथें रुख खरेदी सर्व पदार्थ घ्यावे. जुलूम जास्ती करावा. हें वर्तमान पादशाहास कळोन संतुष्ट जहाला. महाराजांस दोन चार गांव पुढां सामोऱ्या जावे ऐसें केले. तेव्हां महाराज परम चतुर, स्वकार्यास दक्ष, अध पैलू, साधक, सबब शपथ घालून सांगोन पाठविले कीं, तुम्हीं पुढें सर्वाथ न यावे. त्याजवरून पादशाहा परम संतुष्ट जहाले. अकांणा मादंगा हे पुढें येऊन महाराजांस घेऊन शहरास गेले. महाराजांनीं तमाम लष्करास ताकीद करविली. मातबर सरदार व हुजुराथ पागा शिलेदार यांस स्वमुखें आज्ञा केली जे, आज उत्तम रीतीची तयारी करणें. त्याजवरून सर्वांनीं भरजरी बादली मंदील व चादरा

७८. गैरजप्त-न जिंकिलेले, ताब्यांत न आणलेले.

७१. अकांणा व मादंणा हे दोन बंधु

मोठे मुत्सद्दी होते. ते दोघे मिळून गोंवळ कोंड्याचें राज्य चालवीत होते.

७२. दरम्भान्-मध्यस्थ.

आदली व झगे भरजरी एकीकडून केले. अलंकार सोनियांची कडी तोडे व चौकडे पदके मोहनमाळा तुरे कलग्या शिरपेच ऐशी भूषणे घातली. तसेच घोडेझुंगार जीन भरजरी, सकलादी चुंयट्या कंडे हुंमे कलग्या सैजे सैडका व जरी पाखरा. कणी गुच्छ लाविले. घोडे एकापरीस एक बल्लेमत भातभातीचे तरुण नटनागर उड्डाण करित चमत्कारे बायुवेगे समान. हत्ती पल्लवदंती काळे कानळासारखे उत्तम उन्मत्त पंचरंगे रंगविले. आरक्त शेंदुरे डवरिंहे. पाखरा भरजरी व कंठी घंटा साखळी व जडावाचे टकाचे तदनंतर भाळी सुवर्णाची पिंपळपाने अश्वत्थपर्णातुल्य विराजली. वरती भरजरी निशाणे. गजस्कंधी हस्तकी अंकुश सजवून महात आरुढले. तदनंतर महाराजांचे पालखीपुढे चौफेर बारा हजार मावळे सदट बल्लेमत स्मश्रू पिंगट, एकापरीस एक धराईत बंदूक बरची व सांगावाले व इटेकरी व पटेकरी व बाणेकरी व हस्तकी तीक्ष्ण फिरंगा जेर्नी व हेल्मी व मॅकैरबी कैर्या कोयते भांडू गुदें निमचे व ईसपात व दुदुमे येकेल्या व कांबिटे समशेर बहादर महाराजांचे विश्वासू. त्या वरी दिवसेंदिवस कैमाल मेहेरबानगी. सर्वास लोक पाहून कोणास कडी सफिरुपेची, कोणास चौकडे व मोहनमाळा व सरदारांस सकलादी व खुरतणीचे ठोळणे व इजारा व नाइकास भरजरी चादरा समस्त लोकांस ताडपदरी व पैठण. आसोड्या व नुमलेदार व नाईक व सरदार यांस जरी मंदौल व लोकांस कसुंबी *तिव. गगगमाणे, लिभास केले. महाराजांनी रत्नखचित अलंकार देदीप्यमान व वस्त्रे अगदी भरगच्च बादली व पदके संवेष्टित मुक्ताफळां माळा ऐसा भरपोषाख केला. छत्री नवरत्नखचित फिरक्यांची ढाल, श्री तुळजा फिरंग, सुवर्णजडीत

७३. एकीकडून=झाडून, एकसा.
७४. चुंयट्या=घोड्याच्या आयाळांच्या वेण्यांस लाविलेल्या फितीच्या सकलादीच्या किंवा साटिनच्या धांगोट्या.
७५. कंडे=कंठभूषण, कंठे (घोड्याचे)
७६. हुंमे=अश्ववतंस, घोड्याचे तुरे.
७७. सजे=मोत्यांचे अगर सोन्याच्या मण्यांचे वर्तुलाकार भूषणविशेष.
७८. सडका=चौरी.
७९. भातभातीचे=नानाप्रकारचे.
८०. टकाचा=टोपी.
८१. जुनबी=दक्षणी.
८२. हेल्मी हालमी=चंद्रयुक्त, चंद्र काढलेल्या.

८३. मकरबी मगरवी=पाश्चात्य, पश्चिमेकडून आलेले.
८४. कत्या, कतिया, कती=करवालिका.
८५. माडू हरणाच्या शिंगास पोलादी टोपणें बसवून केलेले शस्त्र.
८६. इसपात ?
८७. कभाल=पूर्ण, भरपूर.
८८. खुतणीचे=अर्धे रेशीम अर्धे सूत याणीं विणलेले पडेदार कापड खुतण (कांबूलप्रांत) येथे तयार होतें तें.
८९. ताडपदरी, ताडपत्री=एका प्रकारचे रेशमी, चौकडीचे कापड.
- * तिवट=पागोटें.
९०. लिभास=पोशाखाची तऱ्हा.

परजेची. वाम हस्तकी बिचवा वामखें. जरीचे शंगियाचे अंतरभागी नैरवरी बारीक कडियाची लोखंडी जिरे. मस्तकीचे मंदिलांत नरवरी लोखंडी तोडा. तदनंतर कटिमंडळी पेटोवरि भरजरी बुट्टेदार पटका. कमरेस नडित परजाचा खंजीर. याशिवाय बारीक हत्यारे गुप्त रक्षिलीं. महाराज गजराज प्रचंड हस्तिप्रथी अंबारीत आरूढ जहाले. सरकारकून खवासखानेंत बैसोन गेरचलें उडवांदयास लागले. हस्ती संपूर्ण अलंकार शृंगारिले. तगडी पाखरा व कंठी सुवर्ण सांखळ्या घंटायुक्त मस्तकी टंक्यांचे नडिताचे. चहुंपदी सुवे तोडे. भाळीं सुवर्ण पिंपळाचीं पर्णे. शृंगारदंड मस्तकपर्यंत आरकत शेंदूरें रंगविला. तदनंतर शृंगार आननीं शृंगार दिधली. शिवाजी महाराज छत्रपति सिंहासनाधीश्वर द्वितीय गगनवासी प्रभाकरच, [ज्याणें] भूतलवटाचे ठायीं स्वता येऊन महाराजाचे आननीं वास केला. घराधीप समर्थ नरचूडाभणि हिंदूपति पादशाह यापुढे राजवाहनाचा घोडा कोतवाल सुमार ५० पन्नास सुवर्ण अलंकारे विराजलेला. कडेपट्टे सडका चढवा इरवला सजें बुमे कल्या सुवर्ण तकटी जीन व कांहीं नडित न रंगांकित, पायीं सोन्याचे तोडे, रिक्किया नडित, पाखरा भरजरी, प्रथी गेंद सैनियाचे नडित, याप्रमाणें घोडे अरबी व इराणी व हवशी व मारवाडी व देर व कच्छी याप्रमाणें पुढें नटनागर वारियासही परते करणार. नांविनिष्ठावितपशीलः—

१. श्रीवर्धन.	१. नटनागर.	१. वानीप्रसाद.	१. मोतिराज.
१. चितोडा.	१. गुणसागर.	१. इयराज.	१. मातंडप्रसाद.
१. गंभीर.	१. अर्धार.	१. सारंगमधुकर.	१. माणिकरान.
१. तौजी.	१. कुमेत.	१. हरगाण.	१. हिरां.
१. कंदर्प.	१. पर्वतराज.	१. तुरकी.	१. ताजी.
१. पवन.	१. मलकार्चा.	१. दलजित.	१. हवशी.
१. निळामुंगशी.	१. गंडवहीर.	१. कणमण.	१. गरूड.
१. चिंतामणि.	१. वरुणराज.	१. गोवर्धन.	१. दूरराव.
१. सरनाईक.	१. घोडीकंठमाळ.	१. शामकर्ण.	१. सौदामीन.
१. सालेजी.	१. चांदणी.	१. बहिरबाज.	१. परी.

११. परज=मूठ.
 १२. नरवरी=नरवरास हांणारी.
 १३. जिरे जाळीदार कवच.
 १४. खवासखाना=परिचारकाची जागा
 १५. ताजी=अरबी.

१६. निळा-शुभ्र.
 १७. सालोजा, - 'शालिहोत्र' (अश्व-शास्त्र) या शब्दावरून हें नांव दिलें असावें.
 § कुमेत=पिंपळयारंगाचा Bay horse.
 १८. "लालकाचा"? लालरंगाचा?

१. कागोदा.	१. मैनावती.	१. मदन.	१. नागप्रीण.
१. अबलक.	१. मंदाकिनी.	१. हणमंत.	१. जयंती.
१. सर्जा.	१. जर्दी.		

५०.

घोडे एकेचाळीस व मोदवाना नऊ एकूण कोतवाल पन्नास व हत्ती राज-
वाहनाचे शृंगारिले पंधरा. नांविनीशी बितपशीलः—

१. उत्तमगज.	१. बलखुद.	१. ऐरावत.	१. बालसुंदर.
१. महंकाल.	१. कालपाहाड.	१. मनरंजन.	१. गजराज.
१. गजियाबीज.	१. वीरभद्र.	१. शंभुप्रसाद.	१. श्रीभवानीप्रसाद.
१. खंडेराव.	१. कर्पूरगौर.	१. नंदराज.	

१५.

एकूण हत्ती पंधरा सन्मुख महाराजांचे दलभारी विराजले. तदनंतर महा-
राजांचे पुढे चौपदार व महालदार व भाट गर्जना करूं लागले. भेरी व
नगारे व तुरतुरे कर्णे हमामा सड्डरी पावे मृदंग वाजत्रे ऐशीं नानाप्रकारचीं वाद्ये
वाजो लागलीं. नादें अंबर केदले. भाट ब्रीदें पढो लागले येणेंप्रमाणें
महाराजांचीः—

सब दुनयेके आंफिनाब शहाजी छत्रपति शिवराज ॥ श्रीशंकर विष्णु
अवतार श्रीराजत हे राजनः गें शिरत. ॥ बीजापूर हैदराबाद बांकी अच्छी दौ-
लताबाज ॥ जोर बर जोरसे काफरकू मार डालकर किया अपना काज ॥ १ ॥
वह महाराज शिवराज ॥ धृ० ॥ अफजल हुवा बल बहादुर हुवा गाफिल ॥
शिवराजनकू नही तमा ज्यानी दौलतसे किया फैसल ॥ शाबास कख्यातन की
ई शास्ति हुवा बद मस्त ॥ नवरंग दीलसे दिलमों मंगता है भिस्तै ॥ २ ॥
ऐशी महाराजांची कीर्त वर्णावयास लागले.

तदनंतर सुमुहूर्त पाहून पादशाहाचे भेटीस नगरामध्ये चालिले. पादशाहा-
नीं संपूर्ण नगर शृंगारिले. चौफेर बिदीस कुंकुम व केशराचे सडे रंग बिरंग
घातले. व बरकड त्या रांगोळ्या गुलालाच्या व अंबीराच्या घातल्या. व गु-
ढिया तोरणें व निशाणें नगरामध्ये लाविलीं. नगर नागरीक लोक कोट्यानु
कोटी उभे महाराजांस पहावयास लागले. व समस्त नारीजन पडदियांतील

९९. मादवाना, मादयाना=घोड्या.

१००. आफताब=सूर्य.

१. शिर-ताज, सर-ताज=शिरीचा मु-

कुट.

२. भिस्त, बेहेष्ट=स्वर्ग.

पठाण व मोंगलांच्या व मराठियांच्या स्त्रिया पडदे जाळीचे त्यांतून पाहू लागल्या. आणि पाहून परम समाधान पावून एकमेक बोलू लागल्या जे, मा देखो तमाशा ! अकलसे नजर करो, महाराज बडा. इस दुनयेमे तुजा नही. बाकी तसवीर पीर पैगंबर इलैहीकी. राजा तुम् जीता रहो. जानी दौलत सब रक्ष करीर. ऐसा मुसलमान व रजपूत कायत खत्री व *पारशी यांचे स्त्रियांनीं संतोषरूपे दुवा दिधला. ब्राह्मण मराठे व अठरा पगडजातीचे बायकांनीं आशीर्वाद देऊन सोनेरुपेचीं पुष्पे मस्तकीं महाराजांचे उडवोन बैलादुरी व सतगे करून ओवाळिले. त्यांस वस्त्रे व द्रव्य दिधले. गोरगरीब फकीर अनाथ यांस खैरात केली. स्वारी गर्जेना करीत सेनासंभार सहित चालली. जैसा नंदनवनास श्रीहरेवेंद्र चालिला, किंवा दशानन राक्षस चमू घेऊन निघाला, अथवा श्रीरामचंद्र विजयी होऊन अयोध्याभुवनीं प्रवेशला, किंबहुना यादवसेनेसहित श्रीकृष्ण धर्मराजाचें दर्शन ध्यावयास इंद्रप्रस्थास चालिला, कीं पंडुआत्मज सिंहासनीं विराजला, यद्वत् शिवछत्रपति तानाशाह पादशाहाचे नगरी प्रवेशला. थोकात थोकात मिरवत महाराज निधि चालिला. पादशाहाचे दादमहालास पावले. वाद्यांचा एकच गजर लागला. पादशाहास महालाखालें उतरों नका, आपणच येतो, म्हणोन शपथ घालेन सांगोन पाठविले. मग पादशाहा वरीच राहिले. महाराजांनीं आपल्या लोक कमरबस्तीनिशीं जैमग्या पेटवून महालाखालींच उभे केले. आर्ी नानादपंत व प्रव्हादपंत व सोमाजी नाईक वसनागरचे यांसह वर गेले. त. पादशाहा पुढें येऊन क्षेमालिंगन होऊन एकासनीं बसले. मादंगा व अकाणापंत बैसले. वरकड उभे राहिले. उभयतांचे स्नेहाचें बोलणें जहालें. पादशाहाच्या स्त्रिया समस्त शरूक्यांतून पाहून थक्क जहाल्या. पादशाहा खूष जहाले. समग्र एक प्रहर बैसोन, महाराजांचे पराक्रमाच्या गोष्टी ऐकोन, नंतर कितेक नानापरीचे अलंकार रत्नजडित अमोलिक व भरजरी वस्त्रे व हत्ती पांच व घोडे सुमार दहा व लोकांस वस्त्रे देऊन महाराजांस निरोप दिधला.

तदनंतर महाराज आपले स्थळास चालिले, महालाखालीं रघुनाथ नारायण व हुंबीरराव व वरकड सरदार लष्कर ठेविले त्यास समागमें घेऊन चालिले.

१. साधुपुरुष, पैगंबर महंमद आणि ईश्वर यांच्या नंतर याची (राजाचीच) तसवीर चांगली.

४. सर्व दौलत आणि तूं निरंतर शाबूद रहा.

* ' पारशी ' असें मूळांत स्पष्ट आहे.

पारशी स्त्रिया तेथें त्यावेळीं कशा आल्या ?

५. बलादुरी- हात ओवाळून कानाशीं बोटें मोडणें.

६. सतंगा-बळी.

७. जामग्या-बन्या, तोडे.

मार्गी येतां मार्गती लोकांस खैरात केली. हे महाआश्चर्य मानून, स्वारी उभी राहून, जनांचा तमशा पाहू लागले. यावरि पादशाहाचें मन स्थिर जहालें कीं राजे प्रामाणिक, वचनाप्रमाणे अंतर पडों न देतां आपणांस रक्षिलें. क्रिया जतन केली. पादशाहास आश्चर्य वाटून प्रल्हादपंत यांजवरि मेहेरबानी करून बक्षिसें दिधलीं. कीं तुम्ही प्रमाणीक म्हणोन नावाजिलें आणि निरोप दिधला. दुसरे दिवशीं मादंणापंतीं महाराजांस परम अत्यादरें समारंभ करोन मेजवानीस घरास नेंलें. आणि आपले मातुश्रीचे हातें स्वयंपाक करचून जवळ बैसून भोजन करविलें. नंतर अलंकार वस्त्रे हत्ती घोडे नजर करून स्वस्थळापर्यंत जाऊन पोहोचतें केलें. तदुत्तर पादशाहानीं मादंणापंतास बोलावून नेऊन सांगितलें कीं, महाराजांस जें काय पाहिजे तें देऊन संतुष्ट करून निरोप द्यावा. ऐसें ठरवून सुमुहूर्त पाहून पुन्हा मामती महाराजांस आणिलें. आणि द्रव्य जडजवाहीर मोठे रत्नाचे अलंकार हत्ती घोडे अपरमित देऊन गौरविलें. कारकून व सरदार यांचा मुजरा जहाला. तदनंतर सरदारांचे पराक्रम पाहून सर्वास वस्त्रे भूषणे दिधलीं. आणि सर्व प्रसंगीं आपणास सद्ग असोवें ऐसें बोलणें निश्चयाचें जहालें. तेसमयीं महाराजांनीं पादशाहास आपण चित्तंत अन्यभाव न कल्पितां शपथ देऊन व शपथ पादशाहापासून घेऊन, परस्परें ऐक्यरूपता होऊन, पादशाहानीं महाराजांस निरोप दिधला. प्रतिवर्षीं कर-भार देणें तो प्रल्हादपंतास नेहम आणजावळ आमचे निसर्बतीनें असो दिजे ऐसें बोलिले. राजे आपले रु. आले. नंतर भांगानगरचे मोठमोठे सरदार पंचहजरी हप्तहजरी याणीं जवान्या केल्या. ऐसा बहुमान जहाला. महाराज एक महिना तेथें होते. तेथून द्रव्य वस्तभाव जडजवाहीर घेऊन आबादानी जहाली.

तदुत्तर चंजीकडे सैन्य समुदाय घेऊन चालिले. श्रीशैल्यपर्वतास जाऊन दर्शन व नीलगंगेचें स्नान तीर्थविधी हीं तेंपादिलीं. स्थळ विलोकून परमानंद पावले. कैलासच दुसरें ऐसें भासून तेथें शरीर अर्पणें ऐसें योजिलें. तेवेळीं श्रीतुळजापुरनिवासिनी महाराजांचे अंगीं संचारून बोलिली जे, “तुजला या गोंष्टीनें मोक्ष नाहीं. हें कर्म करूं नको. पुढें तुझे हातून धर्मकृत्य कर्तव्यता उदेली आहे.” ऐसें समजोन सांगोन अदृश्य जहाली. नंतर सावध जहालियावर हें वृत्त महाराजांस सरकारकुनींनीं श्रुत केलें. मग शिरकमल अर्पण करावयाचें राहिलें. पुढें कर्नाटक देश साधावा म्हणोन चंजीस जाऊन वेढा घातला. आंत खान खान विजापूरकरांचा वजीर याचा पुत्र रूपखान नासर महमदखान होता. त्याशीं राजकारण करून कौलानें बाहेर काढला. आणि फत्ते केली. व त्रिमळी

महाल म्हणोन आहे तेथे खैरखान लोदी वजीर बिजापूरचे पादशाहाचा हजार पठाण हत्ती सामान द्रव्य अगणित होतें तो चालोन आला, त्यास युद्ध करून जोरावारीने धरिला. पांच हजार घोडा व बारा हत्ती पाडाव केले. जड जवाहीर भारी हस्तगत जहालें. युद्ध कांहीं सामान्य ऐसे जहालें नाहीं. नेस्तनाबूद अ-मित्रास करून यश महाराजांनीं संपादिलें. आणि महाराजांचे धाकटे बंधु ठग्यं-कोजी राजे यांणीं चंदावरचें राज्य साधून राज्य करित असतां त्यांणीं आपले कारकून घेऊन कावेरी तीरां आले. बंधु बंधूंची भेटी जहाली. व त्यांजकडील कारकून काकाजीपंत पिंगळे व कोनेर महादाजी मजमदार जगंनाथपंत व ठग्यंकाजीपंत वगैरे भेटले. नाटकशाळेचे पुत्र भिवाजी राजे व प्रतापजी राजे व रायभान राजे व वरकड सुद्ध वगैरे भेटले. महाराज बहुत संतोषी जहाले. परस्परें मेजवानी व देहणगी जहाली. मग महाराजांनीं ठग्यंकोजी राजे यांस प्रश्न केला कीं, “ आम्हीं वडिलांचा निरोप घेऊन, पुणेस जाऊन राहिलों. तद-नंतर श्रीभवानीशंकरवरदे व वडिलांचे पुण्यप्रतापे पराक्रम करून, राज्य साधून, दिगंत कीर्ति केली. अदलशाही व कुतुबशाही व खेदर भागानगर तहद नर्म-दापर्यंत स्वराज्य कर्नाटक आदीकरून संपादिलें. दिल्लीस जाऊन औरंगजे-बाची भेटी पराक्रमें करून घेऊन कौतुक दाखविलें. बावीस पादशाही अमीर तेजहीन करून गर्दीस मेळविले. शास्तीखानास शास्त केली. प्रथम आहुतीस अफजलखान भुजाबल बहादर याचें अर्पण दिधलें. दिल्लेश्वराचे काका व शाहाजादे यांस आली वाट भुलविली. उ जेबास पाण्यांत दिसत आहे, अटके अलीकडे लौकिक संपादून कीर्ति स्व. रुढविराजे. औरंगजेद, होन केला माझिये बळाचा क्षयरोग दिल्लेश्वरास लागला. याजमुळें वांचतां दिसत नाहीं. या कलियुगीं कृतात्रेताद्वाराचे पुण्यश्लोक राजे श्रेष्ठ श्रेष्ठ धर्मादि रघु दिलीप विक्रम भोज भरत ऋतुपर्ण यांचे पंक्तीस श्रीगागाभटजीनें लक्ष ब्राह्मण मे-ळवून, यथाशास्त्रे जाडित रत्नखचित सुवर्णाचें सिंहासनारूढ करून मुंजीबंधनें क्षात्रत्व संपादिलें. सार्वभौमपदास पात्र केलें. हा कीर्तीचा ध्वज लाविला. श्री-अंबावरदे सत्तावीस पिढ्या राज्य वंशपरंपरा प्राप्त जहालें. हा महिमा श्रीरूपेचा. तुम्हीं नवें राज्य चंदावरचें साधिलें. ऐशियास वडिलांचे बारा विरुदे, आपण वडील पुत्र आणि पराक्रम दिवसेंदिवस अधिकोत्तर केला, बारा विरुदे कराव-या काय अशक्य ? परंतु वडिलांचे वळचीं आहेत तीं, वडील आपण, आपणाज-वळ असावीं म्हणून मागितलीं. त्यांणीं दुराग्रह करून दिल्लीं नाहींत. तन्मुळें परम रागें चंदावर प्रांत जेर केला. परंतु ठग्यंकोजी राजे यांणीं महाराजांचें वचन मान्य न केलें. वैषम्यता उत्पन्न जहाली. ठग्यंकोजी राजे यांचे कारकून व

कारभारी यांणीं त्यांचे पोटांत भय घातलें कीं, तें खल्ल करून बिरुदे घेतील व जबरदस्ती करतील. ऐसे सांगोन रात्री पळविलें. नंतर दुसरे दिवशीं महाराजांस वर्तमान कळोन आश्चर्य केलें कीं, काय “निमित्त पळोन चंदावरास गेले ! आम्ही काय त्यास धरीत होतो ! आम्हास बिरुदे घेऊन काय करावी ! आम्ही अष्ट दिशेस बिरुदे लाविली आहेत. वडिलांची वस्तु यास्तव सहज मागितली. नाही दिव्ही तरि द्यावी. उगेच पळाले. ते धाकटे बंधु धाकुटणाची बुद्धि केली, आणि त्यांकडील सरदार व कारकून सांपडलेले आणून त्यांस वस्त्रे भूषणें देऊन चंदावरास पाठविलें. संताजी राजे महाराजांचे कसालेदार मर्द कायकर्ते पुत्र, परम पराक्रमी, समशेर बहादर, महाराजांचे भेटीस आले. भेटी जहाल्यवरी त्यांस कर्नाटक प्रांती हजार घोड्यांची दौलत देऊन नावाजून फौजेनिशीं ठेविले. तदनंतर बेळूरचे कोटांत अदलशाही ठाणें होते. तो कोट म्हणजे पृथ्वीवर दुसरा जाम्यनेस नाही. कोटा सभोंवते खंदकांत जितें पाणी भरपूर. हजारो सुसरी व गेठेमेठे मासे व कांसवे तैशीच अनेक उदकांतील जलचरें. त्या कोटाचे फांजीचून दोन गाव्या जोडोन जाव्या. अशी मजबुदी पडकोटाची. राज फांजीस फेर कळासुत्री फिरकिया. त्यांस गोळा लागतांच फांजीस व कोटास लागवणसी गरम नाही. कोंकण प्रांती समुद्र तीर कल्याण भिवंदी पासून कुडाळपर्यंत जंति त्यांत] जैतासिंधुदुर्ग राज्याचा जिवाळियाचा किल्ला, तैसा कर्नाटक प्रांत बेळूरचा किल्ला. त्या कोटास वेढा घालून महाराजांनीं फत्ते केला. परंतु उद्दी जागजागां कांठ होते ते घेतले व आणवी नेवही वसविले. ऐसे शंभर किल्ले व कोट [वसवून] त्या प्रांती बारा लक्ष होनांचें राज्य साधिलें. चंजी म्हणजे बिजापूर भागानगर तैशी तख्ताची जागा. तैथें महाराजांनीं रहावें. परंतु इकडाल राज्य उदंड, संरक्षण जहालें पाहिजे, या कारणें चंजीस रघुनाथ नारायण यांस मजमू सांगोन कर्नाटक प्रांतींचो देखरेख करणेची यत्तयारी देऊन चंजीस ठेविलें. तूर्त फौज असावी म्हणोन हुंबारराब सरनोबत सेनेसहित ठेविले. आणि राजे यांणीं आनंदराव व मानगज मोरे हे दोघे सरदार फौजेसहवर्तमान समागमें घेऊन चंजीस निघोन घांटा काबीज केला व कितेक गड वसविले. तदनंतर पुंड पाळेगार मारून गर्दीस मेळविले. ते प्रांती रंगो नारायण महत्कार्य कर्ता म्हणोन प्रांत स्वाधीन करून ठेविले. त्यांचे परामर्शास लोक कोल्हार प्रांती मानाजी मोरे यांस फौजेनिशीं ठेविलें. मग आनंदराव बरोबर घेऊन महाराज कोपलास

† महाराजांचें-शहाजी महाराजांचें.

८. फाजी=प्राकारवेदिका, तटाची गच्ची.

१. घाट=कर्नाटकांतून मद्रासकडे जा-

तांना लागतो तो.

१०. सूळांत 'कोपलास' अमें आहे.

आले. तें स्थळ व लक्ष्मेश्वरचा कोट घेतला. खानगोंडा देसाई पळोन गेला. तेथून संपगांव प्रांतांत येऊन बेलवाडी कर्पाती" मार्गे येत असतां तेथील देसाईण लालबी इणें कही कांबाडाचे बैल नेले. हे वर्तमान कळोन बेलवाडीस वेढा घालून सत्ताविसावे दिवशीं कोट घेऊन देसाईणीस धरिलें आणि शिक्षा केली. बेलवाडीस वेढा असतां वर्तमान आलें कीं, बाबुलीखान जमावानिशीं इकडे येऊन कोल्हापूर तारळें प्रांतीं उत्पात करितो. त्याजवरि निळोजी कोठे" यांसि फौजेनिशीं रवाना केलें. त्याणीं येऊन तुरंबनजीक गांठून त्यास बुडविला. हे वर्तमान महाराजांस कळतांच नौबत सुरू करून शर्करा वांटून संतोष केला. इतकेंत जासुदांनीं फत्तेची खबर आणिली त्यास सोनेचीं कडीं वस्त्रें दिधलीं आणि निळोजी कोठे यांस भरजरी वस्त्रें व उदक, तुरा मोतियांचा व कलगी व कडी व हत्ती १ एक व घोडे २ दोन बहुमान पाठविला. वरकड सरदार लोकांनीं खस्त मेहनत केली त्यांस गौरवाचीं वस्त्रें व राजमुद्रांकित आज्ञापत्रें पाठविलीं. तदनंतर बेलवाडीहून कूच करून पनाळियास आले. निराजीपंत [यांस] बहादूरखान [याचे] हेजिनीस ठेविले होते तेही खानाचीं वस्त्रें भूषणें घेऊन आले.

कर्नाटक प्रांत हंबीरराव सरनोबत सभ्राभ्य रघुनाथ नारायण मजमदार ठेविले. हे वर्तमान कळोन ठयको. याणीं आपली फौज व बाजे पाळेगारांची फौज मिळवून हंबीरराव यांचा चालोन आले. फौज चौपट आणिली. नंतर युद्ध जहालें. महाराजांचा पुण्यप्रसाद अधिक आणि भाग्योदय विशेष. हंबीरराव याणीं मोठें युद्ध केले. लोक एक हजार पडले. ठयकोजी राजे यांजकडील चार हजार घोडे पाडाव केले. अशी फत्ते जहाली. पाडाव केले सरदारांस वस्त्रें व घोडे देऊन निरोप दिला. पुढें रघुनाथपंत व हंबीरराव चालोन चंजावराकडे आले. मग ठयकोजीराजे याणीं भल मनुष्य पाठवून सख्य करावें ऐसें केलें. त्याणीं सविस्तर विनंति महाराजांस लिहिली. त्याचे उत्तर ठयकोजीराजे धाकटे आहेत, मूल बुद्धि केली तरी बंधुच, त्यांस रक्षणें. राज्य बुडवूं नये. असें पाठविलें वरि सल्ला ठयकोजीराजे याणीं करून द्रव्य उदंड दिधले. मग हंबीरराव यांस सेनेसह वर्तमान निरोप देऊन या प्रांतीं पाठविलें. रघुनाथपंतीं दहा हजार स्वार व पागा शिळेदार जमा करून कर्नाटक प्रांतांत निर्भय राहिले.

११. कर्पाती=महाल.

१२. कांबाडाचे=ओझ्याचे.

१३. 'कांटे' की 'कोठे' ?

१४. बहादूरखान दिल्लीचा सरदार.

१५. बाजे=इतर किरकोळ.

हंबीरराव महाराजांजवळ आले तेवेळीं नांवाजून बक्षिसें दिधलीं आणि पुढें महाराजांनीं अवघें सैन्य घेऊन जालनापूर शहर मोगलाईत होतें त्यास जाऊन, वेढा घालून, पेंठ मारून, शहर लुटून फत्ता केलें. तेथील फौजदार व जेज-ईचा दरोगा या प्रांतीचा होता, तो कैद करून धरिला. तेथें द्रव्य व सोनें, रूपें, कापड, जडनवाहीर, घोडे व हत्ती उंटें पैदास्त करून मोगलाई फौजेशीं युद्ध जहालें. शिंदेजी निंबाळकर महाराजांकडील पंचहजारी पडला. तदनंतर तीन दिवस युद्ध जहालें. रणमस्तखान शिकस्त केला. तो त्याचे कुमकेस केशरसिंग बडा रजपूत व सरदारखान व बाजे उमराव ऐसे वीस हजारनिशीं येऊन तीन कोशावरि राहिले. मग केशरसिंग यांणीं अंतरंगें सांगोन पाठविलें कीं, उभयपक्षां भाऊपणा आहे. आमची गांठ पडली नाहीं तों तुम्हीं कूच करून निघोन जाणें. हें वर्तमान कळोन महाराज तेथून कूच करून निघोन जावें तर लष्कर जडगीर जहालें होतें. मार्गानें कैसें जावें ऐशी तजवीज केली. ते समर्थी बहिरजी नाईक जासूद याणें कबूल केलें कीं मोगलांची गांठ न पडतां लष्कर घेऊन साहेबांचे ठिकाणास पाववितों. त्याणें रात्रदिवस अवकाश न करून कोठें मुकाम न करितां पट्टा किल्ला तेथें लष्कर आणिलें. बहिरजी नाईक याजवरि महाराज संतोषी होऊन त्याग्यल्ले जागविले होते तें माफ करून आणखी बक्षिसें उदंड दिधलीं. मग लष्कर घेऊन देशास आले.

पुरंदरा नाजिक असतां ज्येष्ठ पिता संभाजी राजे असून मोगलाईत जाऊन दिलेलखानास भेटले. त्यांणीं बहुत सन्मानें ठेवून घेऊन दिल्लेस लिहिलें कीं, शिवाजी राजे यांचे पुत्र जाले आहेत. त्यांस नांवाजावें म्हणजे राज्यांत फूट होऊन महाराजांचें लष्कर फुटोन येईल. किल्ले कोट साधतील. असें हितावह लिहिलें. त्याजवरून पादशाहानीं विचार केला कीं राजे यांचे पुत्रास नांवाजिलें असतां पादशाहींत फितवा करून बुडवील. याजकरितां नांवाजून हुजूर आणोन कैदेत ठेवावें. ऐसा विचार करून दिलेलखान यांस हुकूम पाठविला कीं, संभाजी राजे घेऊन हुजूर येणें. तों या पूर्वीं दिलेलखानाचे वकिलांनीं जहालें वर्तमान लिहिलें. ते येऊन पावतांच इमानास खोट न करितां संभाजी राजे यांस सुचना करून पळविलें. ते पनाळेस आले. हें वर्तमान महाराजांस पुरंदरी कळतांच संतोष पावोन पुत्राचे भेटीस पनाळेस गेले. पिता पुत्र भेटून बहुत आनंदयुक्त होऊन म्हणों लागले कीं, “लेकरा, मज सोडून कोठें गेलास ! औरंगजेबाचा आपला दावा. तुजला दगाच करावा, परंतु श्रीदया करितांच उठोन आलास. थोर कार्य जहालें. आतां दोघे

१६. जडगीर-भारावलेलें जड झालेलें | (लुटीच्या भारानें.)

पुत्र ज्येष्ठ तुम्ही, कनिष्ठ राजाराम. ऐशियास हें सर्व राज्य आहे याचे दोन वि-
भाग करितों. एक राज्य चंजीचें अहद तुंगभद्रा [दुसरे] आलीकडे गोदावरी
नदीपर्यंत. त्यास तूं वडील पुत्र तुजवरि कर्नाटकचें राज्य देतों. तुम्हीं दोघे
दोन राज्ये करणें. आपलें उतारवय जहालें यास्तव श्रीचें नामस्मरण करून
सार्यक करित बैसतों. ऐसें बोलले. तेव्हां संभाजी राजे यांणी उत्तर दिलें
कीं, आपणांस वडिलांचे पायांची जोड आहे. आपण उगेच दूध भात भक्षून
वडिलांचे पायांचें चिंतन करून राहीन. दुसरे दैवत नाही. त्याजवरून महा-
राज संतुष्ट होऊन बोलले कीं, कुल राज्य आपलें देखील कर्नाटकही आपणा-
स सारें दखल आहे. खजाना काय आहे ! व सरकारकून मक्तेसर कोण
कोण ! लष्कर पागा शिलेदार किती ! सरदार काय ! गड कोट किती !
हशम काय ! समुद्रांतील जहाजे किती ! व पाण्यांतील जंजिरे किती ! तो
कारखाने सहित आकार केला बितपशीलः—

कारखाने सुमार १८ अठरा व बारा महाल जिन्नसवार संख्या.

अठरा कारखान्यांचीं नांवें.

प्राकृत.	संस्कृत.	प्राकृत.	संस्कृत.
१. गवत्पत्ता.	१. भोंडारगृह.	१. जामदारखाना.	१. वसनागर.
१. पीलखाना.	१. गजशाला.	१. जिरादखाना.	१. शस्त्रशाला.
१. फरासखाना.	१. वस्त्रगृह.	१. अबद रस्त्रप.	१. जलस्थल.
१. मुदबख्खाना.	१. पाकालय.	१. नगरखाना.	१. पक्षगृह.
१. शरबतखाना.	१. फलस्थल.	१. उष्ट्रखाना.	१. उष्ट्रगृह.
१. सनापखाना.	१. पर्णशाला.	१. तालीमखाना.	१. बलगृह.
१. शिकारखाना.	१. श्वापदस्थळ.	१. तोफखाना.	१. यंत्रशाळा.
१. दारूखाना.	१.	१. जजदारखाना.	१.
१. देकारखाना.	१. धर्मगृह.	१. लकडखाना.	१. काष्ठगृह.
९.	९.	९.	९.

बारामहालांचीं नांवें सुमारी.

१. पोतेमहाल.	१. कोटीमहाल.	१. पागामहाल.	१. दरुनीमहाल.
१. टंकसाळमहाल.	१. थटीमहाल.	१. सौदागिरीमहाल.	१. इमारीमहाल.
१. शेरीमहाल.	१. चौकीमहाल.	१. हवेलीमहाल.	१. पालखीमहाल.
३.	३.	३.	३.
		१२.	

घेतले. किल्ल्यांत इमारती चालल्या. राजश्री केंसोपंताजवळून श्रीवर्धन मनरंजन किल्ले नवे नूतन बांधिले. कोंकणप्रांती प्रधान पंत रवाना केले. महाराजांचा प्रताप दिवसेंदिवस अधिक वाढत चालला. असे जाणोन छत्र सिंहासन करावे राज्याभिषेक करावा असा सर्वांचा मनोदय जाहला. त्याजवरून सिंहासन करविलें आणि काशीहून गागाभट आणि थोर थोर बाह्यण बोलावून आणून राज्याभिषेक करून सिंहासनारूढ जाहीले. रायगडास इमारती सरकारकुनांचे वाडे व दुकानांची चिरबंदी करविली. राजाराममंदीर आपणांस महालाचें अष्टकोनी, बिछाने बसावणचे, व विवेकसभा व कल्याण महाल व प्रगटसभा व दफ्तर महाल व खांसेमंदीर व अष्टमहाल व अष्टकुलवधूस व राजकुंवरास व राजकन्येस महाल बांधून दिले. सिंहासनारूढ झाल्यावर छत्र धरिलें. दानधर्म बहुत केला. नितळपुरी गोसावी व वाराणसीहून आले. त्यांचा उपदेश घेऊन संगमेश्वरी ठेविले. परमानंद गोसावी पोलादपुरी ठेविले. ते बावा बहुत सिद्ध पुरुष होते व याच गांवीं मौनीबावा, त्रिविक नारायणाश्रम, असे थोर सत्पुरुष होते त्यांची मर्यादा राखून ज्या त्याप्रमाणे साहित्य करून देऊन समाधान करून देऊन समाधान ठेविले.

दलेलखान पातशाई चाक. मनसबदार बिजापुरी भांडत होता. त्याशीं संभाजी राजे यांणीं घरकृत्यामुळे आपलें कांहींच चाललें नाहीं या अर्थीं विषाद मानून महाराजांजवळून न पुसतां निघोन दलेलखानास जाऊन भेटिले. त्यानें भेटतां च कैद करून दिल्लीचे पातशाहास लिहून अफजुलखान आले तों संभाजी राजे अतिशय संकट जाणून युक्तीनेच तेथून पळून मागती परतोन गेले. वर्तमान पातशाहास दाखल जाले. होतांच दलेलखानावर इतराजी जाली. आहादी व गुरबरदार यांसमागमें दलेलखानास विषाचा पेल पाठविला. दलेलखान पातशाई हुकुमावर प्याला विषाचा घेऊन मृत्यु पावला.

याउपर दक्षणाचा सुभा कुल अखत्यार शहाआलम वडील पुत्र शहाजादा होता त्याजसमागमें राजाकर्ण व भावसिंग व जयसिंग वगैरे कुल रजपूत तैनात करून औरंगाबादेस पाठविले. महाराजांनीं निराजी रावजी समागमें हुजूरचे कारकून मजमुचे अनाजी रंगनाथ व येसाजी बल्लाळ व मल्हार वाईकर सुरनिसाचे तर्फेनें, प्रतापराव गुजर शरनौबत यांचे हवाली पागा तैनातीस देऊन त्यांजकडे पाठविले. सत्तावीस किल्ले त्यांसि देऊन सल्ला केला. तो सल्ला

६५. शके १५१५ ज्येष्ठ शु. १३ गु-
स्वार ६० स० १६७४ या रोजी सिंहासना-
रूढ झाले.

६६. इ० स० १६७९त संभाजी दलेल-
खानाकडे गेला.

तीन वर्षे चालला. मागती बिघाड जाहला. प्रतापराव गुजर व पागा वगैरे अ-
गोदरच निघोन आले होते. निराजीपंत मात्र बकिलीवर औरंगपुण्यांत होते.
ते गंगाखानाचें निमित्त करून रायगडांत आणविले. सत्तावीस किल्ले मागतीं
मोरोपंत व त्रिबक सोनदेव यांणीं माळा लावून घेतले. सोमट भिसे
मोरोपंत कोळवणास व बागलाणांत काबिल करून होते. त्याजवर शिवाजी राजे
यांनीं सेनासहचर्तमान सुरतेस जाऊन मारिली. तेथें द्रव्य बहुत सांपडलें. दि-
ल्लीस पातशाहास पत्र पाठविलें जे तुमचे मामा शास्ताखान यासि शास्ता केली.
तुमची सुरत होती ती वेसुरत जाहली. पातशाह पुरातन दिल्लीची ही तुमची
च आहे. दक्षिण तक्त दौलताबाद निजामशाहा पातशाहाचें. तुझी वजीर क-
दीम निजाम पातशाहाचे सारे. तुमचें दक्षिणेंत कहीं नाहीं. दिल्लीची पातशाही
पुरातन तुमची नव्हे. असें पत्र दिल्लीस पाठविणें. तेथून प्रत्योत्तर आलें नाहीं.

तदनंतर दक्षिण प्रांती शिवाजी नाईक जुंकरकर पाळेगार थोर यांजपाशीं
फौज कट्टी होती. म्हणून राजे सदर करून लोकांस बोलले जे नालबंदी घेणें.
शिवाजी नाईक याजवर जावें लागतें. जागा बहुत कठीण आहे. मुहूर्त पाहून
रायगडाहून मोहिमेस जाते समयी राजाराम मातोश्रीस ऋतु प्राप्त जाहलां.
हें वर्तमान महालांतून आलें. पालखी स्त्रीची समागमें घेऊन पांच सहा रोज
समागमें ठेवून माघारी रवाना केली. तोच गर्भ राहिला. राजाराम पुत्र जाहिला.

त्याउपर मालवणा नजीक समुद्रदुर्ग आहे तेथें जाऊन कुल आरमारें व
जहाजें आणोन मावळे चाळीस हजार घेऊन जहाजांत बसून बिदनूरपेंठ मोठी
समुद्रतीरीं नजीक गोकर्ण महाबळेश्वर तेथें बिरादर शिवाप्पा नाइकाचें घर होतें
तें मारिलें. द्रव्य बहुत सांपडलें. सावकारास धरून फत्ते करून रायगडास
आले. त्याउपर शिवाप्पा नाईक यांने वकील पाठवून वर्षास तीन लक्ष होन
द्यावे असा तह केला. उमाजी पंडित हेजीब नेहमीं बिदनुरास ठेविले. शिवाप्पा
नाईक याचा स्नेह ते दिवसापासून चालला.

याउपर कर्नाटकप्रांती शहाजी राजे होते त्यांचे तैनातीस बाजी घोरपडे
मुधोळकर बिजापूरचे पातशाहाचे मनसबदार पांच हजार फौजेनशीं
होते. बिजापूरचा मुलूख सातारा वगैरे गड जोरावरी घेतले.
अफजुलखान मारिला. शिवाजी राजे यांनीं इतकें प्राबल्य केलें त्यासि उपाय
चालेनासा झाला. म्हणून मुधोळकर घोरपडे यांसि सांगोन पाठविलें. त्यांजकडून

६७. इ० स० १६७० ता० ३ आक्टो- बर रोजी सुरत मारिली.	त म्ह० शके १५९३ चैत्र शु० ९, स झाला.
६८. राजारामाचा जन्म इ० स० १६७१	६९. इ० स० १६७३ त.
	७०. हेजीब=इत.

विश्वास देऊन धरावे ऐसें केलें. त्यांनीं विचार केला कीं, शहाजी राजे साध्य केल्यास शिवाजी राजे सहजच येतील. या अर्थी घोरपड्यांनीं शहाजी राजे यांसि मेजवानी केली. डेव्यांत आणोन गाफील होते याजकरितां धरून कैद केलें. कुल घोडे व हत्ती वगैरे बिशाद सर्व जस केली. पातशाहास बिजापुरीं लेहून पाठविलें. पातशाहा खुषवक्त जाहले. जिलीबदारा बरोबर परवाना पाठवून शहाजी राजे यांस जमिनींत गर्ता खाणोन चिणोण टाकणें याप्रमाणें घोरपडे यांसि पातशाहानें हुकूम पाठविला. रणदुल्लाखान वजीर वीस-हजार फौजेचा सरदार होता. त्याचा व शहाजी राजे यांचा भाऊपणा होता. त्यास हें वर्तमान कळतां च कागदी लुगडीं व कमाण दिवटी दिवसा घेऊन पातशाहाचे मुजन्यास गेले. पातशाहास झणों लागले जे, आपण मक्केस जातो. पातशाहा घाबरा झाला. कुल बक्षी एक जाहला म्हणजे पातशाहीस दगा पोंचेल हें जाणोन रणदुल्लाखानास हातीं धरून बसविलें आणि काय निमित्य म्हणोन पुसूं लागले. त्याजवरून रणदुल्लाखान बोळला जे शिवाजी राजे यांच्या अपराधाकरितां शहाजी राजे यांसि कैद करून मारवें हा इत्यर्थ कुराणां लिहिला नाहीं. ज्याचा अपराध त्यासच शिक्षा करावी. अशी सक्त रदबदली करितां पातशाहा खुषवक्त जाहाला आणि बोलला जे शहाजी राजे यांस भेटास आणावें, भेटोन मागें सेवेस जातील, तुम्हीं जामीन होणें. त्याजवरून रणदुल्लाखान जामीन जाहले. परवाना शहाजी राजे यांसि सोडणें म्हणोन घोरपडे यांसि सादर करून खासा जिलीबदार रवाना केला, शहाजी राजे यांची भेट होतां च त्याजला मणभर सोने इनाम द्यावयाचा करार जिलीबदाराशीं करून रवाना केला. अगोदरचा पत्राना घोरपडे यांसि जाऊन पोंहोचतां च घोरपडे यांनीं शहाजी यांसि अभ्यंग करून उत्तम भोजन घालून लष्करा बाहेर गर्ता खाणोन त्यांत बसविलें होतें. अंतकाल समय जाणोन शहाजी राजे यांनीं श्रीगीतापठण मांडिलें. त्या उपर हनुवटीखालीं चीप दिली वरती मोठी चीप घालोन माती त्यावर टाकोन मोठी धोंड ठेवून बुजून टाकावें. इतक्यांत मागोन दुसरा जिलीबदार पोंचला. पातशाह परवाना देऊन द्वाही पातशाहाची दिली आणि गारींनून शहाजी राजे काढिले. घोरपडे यांनीं सन्मान केला. घोडे व हत्ती व सर्व मत्ता त्यांची त्यांस देऊन मजल दरमजल बिजापुरास घोरपडे घेऊन आले. रणदुल्लाखान वगैरे वजीर सामोरे येऊन पातशाह मुलाजमत करावी ते करविली. पातशाहा यांनीं खुषवस्त होऊन शिर्पाव देऊन हत्ती बक्षीस केला. ते च समर्थी पातशाहाची आज्ञा घेऊन रणदुल्लाखान

देखील आले. समस्त वजिरांनी मेजवान्या केल्या. पंधरा दिवस मुक्काम होता. त्या उपर निरोप घेऊन कर्नाटक चंदावर प्रांती गेले. मोहीम पडल्यास यावे असा करार. रणदुल्लाखान याने करून दिला. घरोब्याचे बोलणे सांगितले. या उपर घोरपडे यांचा विश्वास न धरणे. या उपर बिजापुरास यावयाचे जाले तर यांच्या गांवावरून सलाम करणे हे एकांती सांगितले. निरोप घेऊन कोल्हार बाळापूर प्रांती गेले^१. रणदुल्लाखानाने गुमट रहिमतपुरी केले आहेत. झाडे लावून विहिरी ठायी ठायी केल्या त्या अद्यापि आहेत.

तदनंतर महाराज शहाजी राजे यांनी शिवाजी राजे यांस सांगून पाठविले जे, बाजी घोरपडे मुधोळकर याचे पारपत्य करणे. जरी आमचे पुत्र असाल तरी देखत पत्र कार्य सत्वर करणे. याप्रमाणे पत्र पाहतां च शिवाजी राजे यांनी किछे पन्हाळियास जाऊन जमाव केला पाणि जाऊन मुधोळकर मारिला. बाजी घोरपडे खुद जीवे मारिले. तीन हजारां माणूस घोरपडे यांचे कापून काढिले. गांव जाळून खराबी केली. त्याचा पुत्र छयंकोजी घोरपडे आजवळस गेला होता तो एकटा मात्र वांचला. नाही तर बायकांचे पोटातील गर्भ देखील कापून काढिले. वरकड सर्व मारिले. सूड घेऊन फत्ते करून राजे पन्हाळियास आले. बहुत सुषवरूत जाले.

विजयी पुत्र असा आहे त्याची भेट घ्यानी असा विचार करून फौजेसह वर्तमान पुण्यास मजल दरमजल चालले. मार्गी पन्हाळियास आले. तेथे मेजबानी घेतली. पुण्यासन्निध आले. शिवाजी राजे यांस वर्तमान कळतांच सैन्य-समुदाय सरदार कुल व कारकून समवेत पुढे पांच कोस सामोरे येऊन उभे राहिले. महाराज हत्तीवर अंवारित होते. रंखतां च शिवाजी राजे घोड्याखाली उतरून कुरणीसात करून समीप गेले. शहाजी महाराज हत्तीखाले उतरून भेटास आले. भेट जैहाली. एक प्रहर पावेतो आनंदाश्रुपूर लोटला. महाराज पालखीत बसले. शिवाजी राजे यांस बसावयास बहुत आग्रह केला. परंतु बसले नाहीत. चरणचाली पालखी समागमे पांच कोस पुण्यास आले. महालात गेले. जिजाईची भेट घेतली. भोजन जाहलें. वस्त्रे प्रावरणे नूतन करून सभेस येऊन महाराज बसले होते ते समयी शिवाजी राजे त्यांजकडील विजयमतगाराजवळून जोडा हाती घेऊन पाठीमागे हुद्देदार उभा होता त्याजवळ जाऊन उभे राहिले. हे वर्तमान राजश्री रघुनाथ नारायण यांनी देखिले. त्यांनी शहाजी

७२. इ. स. १६४९, १६५०, १६५१
१६५२ ही चार वर्षे शहाजी विजापुरी
बंदीत होते. मग सुटून कर्नाटकांत गेले.

७३. इ. स. १६६१ त.
७४. इ. स. १६६२ त.

महाराजांस विदित केलें. महाराजांनीं मार्गे पाहून हातीं धरून सन्निध बसविलें. समारंभ बहुत च केल. दोन मास शहाजी राजे लष्करांत होते. सर्वत्रांस खर्ची शिवाजी राजे यांनीं पोंचविली. त्याउपर महाराज स्वार होऊन कर्नाटक प्रांती गेले.

तदनंतर शहाजीराजे व इण्दुल्लाखान वगैरे उमराव मोहिमेस बेदनूर प्रांतीं गेले. तेथें शिकारीस जातां महाराज घोड्यावर बसले होते. सशाचे पाठीमागें लागले होते. घोड्याचा पाय डोंगरावरून चढतां अटकोन घोडा मुरकडोन महाराज खालें पडले. घोड्याचे पाय महाराजांचे छातीवर आले. महाराजांची रैर जाहीली. तो गांव नंदादीपास श्रद्धेवीस दिला. महाराज यांचा गुमट त्या स्थळीं अद्यापि आहे.

तदनंतर बिजापूरची पेंठ व दौलतपुरी शिवाजी राजे यांनीं मारिली. भंवताला आवर्त मारिला. हथेशा भंवताले फिरों लागले. तेव्हां बिजापूरचे पातशहांनीं वकील पाठवून व १ तीन लक्ष होन नालबंदी द्यावी या प्रमाणें तह केलीं. राजे यांनीं वकिल नेहमीं राजश्री शामजी नाईक पुंडे ठेविले. सल्ला जाहला.

तदनंतर भागानगर प्रांत हा जेर केला. तानाशहा पातशहाचा मादण्णा नाईक दिवाण होता त्याने वकील पाठविला. नव लक्ष होन वर्षास द्यावे याप्रमाणें तह केलीं. बिजापूरकर व भागानगरकर हे महाराजांची नबरदस्ती देखून तोफा पाठवूं लागले. हें महाराजांस कळलें. तदोत्तर बिजापुरीं कायत अनंतराव कुल कारभारी होते. त्यांसि अंतस्य तीस हजार होन कनूठ करून आणविलें. बिजापूरच्या पातशाही मुलखाच्या खंडण्या घेऊन खुद्रावरपूर मारिलें. तेथें गोवेकर मावकार यांचा माल होता तो हातास लागला. त्यावर बराडांतील कारजें मारिलें. तेथें साहुकार लक्षाधिपती होते. ते धरून आणून त्यांजपासून खंड घेतला. निराजी पंती श्रीपरशुरामी सोम-याग केला. त्यासि होन दोन लक्ष दिले. दर्यासारंग व दौलतखान यांसि आरमाचा सुभा सांगितला. सिलसीक तयार केला. गुरावा व गलबतें तयार केलीं. बिसनपूर मारिलें. आपण खासे गेले होते तेथून श्रीगोकर्ण उतरले. तेथील तीर्थविधि करून कुडाळाकडून सांवत कुडाळकर यास भेटीस

७५. इ. स. १६६४ त.
७६. इ. स. १६६८ त.
७७. इ. स. १६६८ त.

७८. इ. स. १६७० त.
७९. इ. स. १६६५ त.

आणिले. त्यांस दरमहा तीनशे होन करून तिसां माणसांनिशीं बिरादर जवळ ठेविले. बरोबर घेऊन त्यांची रवानगी झाले व सालेकडे केली.

इतक्यांत इसबखान हूपशी हा शेखी करून घाटापावेतो आला. तो महाराज आले ऐकून घाटापासून माघारा फिरला. त्याजकडे राजकारण करावयास राजश्री शामराजपंत व राजश्री बाजी घोलप पाठविले. राजपुरीस जाऊन इसबखान व खैरातखान यांस बोलले कीं, जंजिरा देणें. तुम्हांस पैका व सरंजाम देतो. त्याजवर हूपशी बोलला जे, तुम्ही काय म्हणोन किळे जंजिरा मागतां ? म्हणून पंत मशारानिल्हेस अटकाविले. पंत मसलत व विचार घालून, शपथ देऊन, निघोन आले आणि महाराजांस सांगितले कीं, जंजिऱ्याची गोष्ट न करावी झणून शपथ करून आलों. महाराज बोलले कीं, मागती जाणें. पंतीं न ऐकोन महाराजांनीं फारच आग्रह केला. यावर पंत झोलले कीं, क्रियेस अंतर पडेल. याजकरितां आम्ही कदापि जाणार नाहीं. महाराज इतराजी जाणोन राजश्री शामराजपंत आज्ञा मागोन घरीं बसले. त्याजवर तिकडे निळोपंत मजमदार रवाना केले. त्याजबरोबर दर्यासारंग व दौलतखान व मायाजी भाटकर आरमार सुद्धा दिले. समुद्रांतून आरमारांनीं वेढा घातला. मजमदारपंतीं मावळे लोकानिशीं जाऊन चौगर्दी रस्ते बंदी केली. जागा पिराचा जेव्हां बसविला तेव्हां नांदगांवकर जोशी यांनीं मुहूर्त दिला तो अडळ मुहूर्त दिला. याजकरितां जागा हातास नये. मजमदार पंत, राजागां चवक्या ठेवून आले. जंजिरेकराची फत्ते होतां च त्यांचे लोकां धरून आणिले आणि भावाबंदांसुद्धा मारिले. खैरातखान उठोन बिजापुरास गेला. त्याजवर राजपुरीचे मसलतीस योजना करू लागले तो काणाच्याने योजना न होय. तेव्हां सर्वांचे अनुमते व्यंकाजी पंतास पाठवावे असा सिद्धांत केला. महाराजांस मानले. कित्येक जुंजांमध्ये त्याचा बदनक्षा जाहला होता. याजकरितां त्यास रवाना केले. पांच हजार स्वार व दोन हजार लोक मावळे दिले. खैरातखान बिजापुरास गेला होता. तो जोरवारीने बिरवाडीवरून तळे घोंसाळ्यावरून किळे जंजिऱ्यास गेला. त्यामार्गे महाराजांनीं बहुत कसाला केला. परंतु तो हातास आला नाही. राजश्री व्यंकाजीपंत सरकारचे ठाणिवास येऊन बसले. फत्तेखानांनीं वकील जंजिरेकरांनीं व मोकाशी याचे भावाबंदांनीं हूपशी यास सांगून झुजास पाठविले. त्यावर मोकाशी बोलले कीं, आम्ही थोडके पायऱ्यादे स्वरांची. व आमची बरोबरी नाही. आम्ही जाऊन वाट धरितों. गनीमास रसद पोहोचूं देत नाहीं. रात्रीस छापा

घालून जेर करितों. ही गोष्ट फत्तेखानास नापसंत जाहली. हपशी यांनी त्याजला बळेंच राना केले. शिंदी अबदुलखान व शेख बरोबर सरदार दिले. ते जाऊन शंजुन उभे राहिले. शंजु भारी जाहले. हपशी याचा मोड जा-
शिंदी अबदुलखान व शेख पठाण पळोन कोटास आले. त्याजवर रा-
जश्री मोरोपंत पेशवे यांनी व्यंकंकाजीपंत यांची कुमक केली. आरमाराचा सुभा घेऊन वेढा घातला. दौलतखान यांनी किल्ला बांधिला. नांव प्रदुर्ग ठेवि-
ले आणि जंजिरा याजवर तें त्या मार करितां शिंदी संबूल सरंजाम सुद्धां सुगतेहून आरमार घेऊन किल्ले जेरे याचे कुमकेस आला. त्याशी लढाई करून मोडून काढिला. त्यानें जाऊन दाभोळ व कंबळें गांव मारिलें. किल्ले जंजिन्याचे फितव्यांत मानाजी विचारे वगैरे लोक होते. त्यांस बुडविलें. बा-
रसेज घाटाखिंडींत दर्याविसिंग या आरमार घेऊन बाघनाळीस वेढा घातला आणि तोफा लावून किल्ले जंजिन्यावर मारगिरी केली. किल्ल्याचा दरवाजा राखिला. बाघनाळां मोरचे मोरोपंत व व्यंकंकाजीपंत यांनी बांधिले.

मुलकास कौल दिला आणि चालवण व नवगिरी कोट व रत्नागिरी व सुवर्णदुर्ग बांधावयास काम चालागलें. महिपतगड व खेळणा फार प्रबळ जबर किल्ला पाहून आरमार तेथे घोड्याच्या पागा बांधावयास सांगितल्या. किल्ल्याची किंमत श्रीनें पाहून इमारतीचीं कामें वगैरे पाहूं लागले. तेव्हां मोरोपंती व शोपंती अर्ज केला कीं इमारतीस पैका बहुत खर्च होतो. किल्ले बहुत झाले. महाराज आतां किल्ले बांधितात याचे कारण काय ! हें ऐकोन महाराज बोलले तुम्ही बहुत शहाणे सावध आहांत. परंतु याचा विचार करून बोललां नाहीं. जो किल्ला बांधितो तो काय निमित्त म्हणाल तरी दाखला. जैसा कुळंबी शेतास माळा घालून शेत राखितो असे किल्ले राज्यास रक्षण आहेत. तारवांस खिळे मारून बळकट करितात तशी राज्यास बळकटी किल्ल्यांची आहे. औरंगजेबासारखा किल्ल्यावर चालोन आला तरी एक वेळ चिंता नसे. किल्ल्यावर सामान पोक्त असल्यास औरंगशहाची उमर गुजरून जाईल. म्हणोन किल्ल्याचा पुस्तपन्हा राज्यास असावा. असें महाराज बोलिले. त्याजवर उभयतां पंतांस दोन वर्षांचा सरंजाम गज्या व दाख्खोळा वगैरे जिन्नस बेगमी करावी म्हणोन सांगितले. गडावर लोक इतबारी आहेत त्यांस सावध राखावे म्हणजे औरंगशहा पातशाहाची दाढी तोडतील. गडाखाली उतरल्यास घोड्याचे स्वार मारतील. ऐसें ऐकोन पंत कजाला होऊन तोंड झांकून घरास गेले कीं, महाराजांनीं आपले बुद्धीस दोष ठेविला. महाराजांचे बुद्धीस मी दोष ठेविला; महाराजांचे बुद्धीपुढें आपली

बुद्धि तृणप्राय आहे. याउपर जागा डोंगर उंच म्हणजे असेल तेथे किष्का बांधावा. जागा पाहून काम चालविले. जेथे काम करायचे तेथे इमारतीचे काम करचे. तेथे इमारतीचे कारकून दूर करून दुसरे हवालदार ठेविले. तो खांदे-रीची बातमी आली की, जागा किष्का बांधावयास योग्य आहे. त्याजवरून आरमारावर तक्ते नारळ व तारभाडी व गळ्या वगैरे सामान देरीस वस्ती केली आणि इमारतीस काम चालू केले. तो शिंदी संभोळ यांनी जो रायारीने उंदेरी बसविली. हे वर्तमान महाराज तो ऐकून स्वारी करून जावे तो अखेरसालचे दिवस पर्जन्यकाळचे आले. यं करिता राहिले.

कल्याण भिंवडी पावेतो एक राज्य करावे. चित्तांत आणोन राजश्री मोरोपंतास कोळवणास रवाना केले. कोळवणाचे राज्य बहुत आणि झाडी बहुत याजकरितां सात हजार कुऱ्हाडी व बेलार व वीस हजार हशम रवाना केले आणि जवारीचा किष्का घेतला. विक्रमशहास धरून आणिले. मागे धाराराव कोळी व मिरा नाईक व दुर्धक वतनदार होता तो बळ धरून वाटा मारू लागला. तो मोरोपंतांनी जागोजागी ठाणे बांधिली. किळे घोवागड घेतला. विक्रमशहाने महाराजांशी बंबद केली उजकरितां त्याची गर्दन मारिली. विक्रमशहाचा पुत्र लहान होता. त्यास धाराराव व मिरा नाईकाडी यांनी परागंदा केला. मोरोपंत रामनगरच्या राहिले बोलवून किळे व जागा बळकावू लागले.

इकडे महाराजांनी जाऊन सालेरी धरली. मालेरीस वेढा घातला. तो बल्लोलखान फौजेसह धावून आले. यांनी ही कुल पागा बोलविल्या. त्या टाकोटाक सत्वर जवळ पोचल्या. जुंज झाले. बल्लोलखान बाजारबुणगे टाकून सडे स्वारीनिशी निघून गेला. महाराज जाऊन मबळगडास राहिले. मागे अपाजीपंत यांनी अंताजीपंत यास पहाणीचा सुभा सांगितला. पहाणी करून धारेबंदीने मुलकास कौल दिला. महाराज मुलखांत फिरोन खंडण्या घेत चालले. जातांना नरगुंद प्रांतां गेले बरोबर राजश्री बहिराव मोहिते व रुपाजी भोंसले व संताजी जगताप व मानांग भोरे असे सरदार होते. त्यांस सरफराज केले. हुसनखान याणे गाकाटे घांटाजवळ गांठिले. लढाई बहुत भारी जाहली. हुसनखाना समागमे पठाण होते. पांच दिवस अहोरात्र जुंज जाहले. तेव्हां महाराज बोलले की, या पठाणास मोडावे. लढाईत हुसनखानाचा मोड जाहला. खासा मागे होता. दररोज स्वारी चालेना. तो ही पाडाऊ जाहला. लष्कर बुडविले. तेसमयी रणांत बहिराव सांवत लढाई करून खस्त

जाहले. हसनखानास महाराज बोलले कीं, तुम्हांकडील कोथळा किछा भांडत आहं तो खालें करून देववणें. हसनखान किछा देत नाहीं असें उत्तर समक्ष बोलला. असें ऐकतांच कूच करून मौजेसह कोथळ्यास जाऊन वेढा चौगर्दी घालून किछा फत्ते करून हसनखानास गांडगुडध्या मारून काढून दिला आणि त्याचा कबिला ही काढून दिला. त्यानें विष खाऊन आपला प्राण दिला.

त्या उपर शिंदी बिलोल व जाधवराव भेटले. मग जाऊन बऱ्हाणपूर मारिलें. पेंठ दरोबस्त लुटली. कोठ हातास लागला नाही. फौजा बिजापुराहून धांवल्या. याजकरितां निघोन आले. तों राजपुरीचा ध्यास लागला. याजकरितां मौजे केळशीस सिद्ध बावा याखूद होते. त्यांच्या दर्शनास जाऊन संकल्प करून काहीं उत्तर आशोर्वादाचें बोलवें तों बावा याखूद उठोन चालले. त्यांजमार्गे आपण हिंडों लागले. महाराज पायांशीं लागले. त्याजवर मार्गे फिरोन डेऱ्यास आले. तेव्हां पिकला कैस मिशीचा व दाटीचा बावांनीं महाराजांचे हातीं दिला. राजश्री गो.वेदयंत यांजला सांगितलें कीं, ताईत करणें. डुकुमावर ताईत केला. कैस गो. विधनाथ परभू याजपासून हरपला. याजकरितां त्याजवर इतराजी होऊन निशीचे असामीवरून दूर केलें. राजपुरीस महा प्रयत्न लागेल म्हणून बोलले त्याजवर मग रामदासस्वामींचे दर्शनास गेले. मनांत इच्छा केली. परंतु त्यांनीं प्रयत्न करितां राजपुरी तुझ्या हातस येईल. त्याजवरून महाराज बोलले इरकी गांव इनाम देतो. त्यांनीं भागानगर व बऱ्हाड व खानदेश व बाग व माळवा व गुजराथ या प्रांतीं गांव मागितले. त्याजवरून सर कारकून लाले कीं गोसावी यांनीं कोणे निमित्त त्या प्रांतींचे गांव मागितले. त्या मुद्दें आपलें नांव ही कळलें नाही. महाराज बोलले कीं स्वामींनीं सफे राज्य दिलें. आपली द्वाही जेथें जेथें गांव मागतील तेथें तेथें फिरिल. मुलखांत आपला अंमल ही बसेल. त्या उपर महाराज महाडास आले. तेथील अधिकारी दाउदखान वोलले कीं महाराजांनीं तख्त

८३. छालाच गोवळकोंड्याचें राज्य म्हणत असत. भागानगर उर्फ हेंदराबाद हें शहर गोवळकोंड्याजवळ आहे. म्हणून गोवळकोंड्याचे राज्यास भागानगरची पादशाहत असें या मराठी बखरींत असतें. या भागानगरी कुतुबशाही राजे साहा झाले ते येणेंप्रमाणें:—

सुलतान कुली कुतुबशाहा इ० स०

१५१२—१५४३

जमशीद	"	"	१५४३—१५५०
इब्राहिम	"	"	१५५०—१५८१
महमद	"	"	१५८१—१६११
अबदुल्ला	"	"	१६११—१६७२
अबूहसन उर्फ तानाशाहा इ० स०			१६७२—१६८०

केले. छत्र धरिले. तरी तख्ती बसून कारभार करावा. फिरूं नये. महाराज बोलले की राज्य मिळविले ते राखिले पाहिजे. फिरव्यावेगळ रक्षण होत नाही. जागांजागां फिनूर होतील याजकरितां फिरणें प्राप्त झाले.

तदोत्तर रायगडास आले. प्रधान पंतांमध्ये व मुजमदारांमध्ये बरकसी लागली. हें महाराजांनीं जाणून मोरोपंताचा व निळोपंताचा शरिरसंबंध योजिला. मोरोपंताची कन्या निळोपंताचा पुत्र रामचंद्रपंत यास दिली आणि उभयतांचें सख्य करून दिलें. कारण की केवळ विरुद्ध पूर्वीं लागले होते ते तोडिले. त्याजवर गणोजीराव शिरके यांणीं आड धातली कीं आम्हांस एक गांव पाटिलकीचा देणें. त्याजवर कुळसाजी देशपांडे व सावजी देशमुख कदीम रायगड प्रांतीचे यांस सगितले कीं शिरके यांस गांव पाटिलकीचा देणें. त्याजवरून कुळसाजी मजकूर बोलले कीं हे थोर लोक. आम्हीं वतनदार. पाटिलकी कशी द्यावी ! यांचे घरीं ऐवज गांवचा मागावयास कोण जातो ! आम्ही कुणवी रयंत आहोंत. परंतु जबरदस्तीनें गांव देऊं देणार नाही. दिवाण कायदे सरकारी सर्व बुडाले. आम्ही घोंगडे, हे पालखीत बसणार. यांसी आम्हांसी एकरूप चालणार आहीं. याजकरितां मुख्य राज्य तुमचें तुम्ही दिल्यास उपाय नाही. ब्याज ! उत्तर महाराजांनीं शिरके यांस कले कीं मुख्य गांव देशमुखीचे. ते बो शिवाय आम्ही काहीं देत नाही. असें बोलोन राहिले.

रघुनाथ नारायण मुजमदार, राहा. राजे यांनीं राजश्री छंयंकाजी राजे चौदा वर्षांचे, यांजपाशीं चंदावरीं ठेव : होते. ते शिवाजी महाराजांची कीर्ति पराक्रम ऐकून छंयंकाजी महाराजां बुद्धि सांगूं लागले कीं, शिवाजी महाराज यांनीं स्वपराक्रमें राज्य मिळविलें आपण ही त्याप्रमाणें मिळवावें. त्याधि छंयंकाजी महाराज बोलले कीं, आपण पातशाई दौलत खातो. त्याजवर च कंवरवंदीं करून पातशाई ध्यावी हें उचित नाही. त्याजवरून रघुनाथपंत काशीस जावयाची राजाचा आज्ञा घेऊन पन्हाळ्यास आले. हें वर्तमान महाराजांस कळलें, तेव्हां पंतांकडे कागद व कारकून पाठवून पत्र लिहिलें कीं, आपली भेट घेतल्याखेरीज श्रीवाराणसीस न जावें. पंतांची खास पागा व बारा हत्ती समागमें होते. बहुत प्रयत्न करून रघुनाथपंतास भेटीस आणिलें. आपण सामोरे जाऊन बहुत सन्मानानें घेऊन आले. पंतांस बोलले कीं, तुम्हीं व छंयंकाजी बावांनीं काय पराक्रम केला ! योरले महाराजांनीं तुम्हांस पांच लक्ष होनांचा तनखा देऊन छंयंकाजीबावांकडे ठेविलें आणि महाराज बेंगळ्यास राहत होते. तुम्ही स्वतंत्र असतां कोणाशीं युद्ध करून कोणती फौज बुडविली ! कर्नाटक

प्रांत म्हणजे पोकळ राज्य. ते ही राज्य तुमच्याने घेवयलें नाहीं. चंदीत एक स्वत्रासखाना होता त्यासि देखील बुडयिल्लें नाहीं. आझीं चार लक्ष होनांची तनखा मिळविली. पन्नास साठ लक्षांचा मुख्य मिळविला. ऐशी लक्ष होन खंडण्या घेतल्या. चाळीस हजार पागा व चाळीस हजार शिलेदार, दोन लक्ष मावळे पाच ज्येष्ठ न आरमार व किल्ले कोट तीनशें घेतले. व नवीन जागा बांधल्या. वडिलांच्या नांवाची कीर्ति केली. आम्हीं काहीं जाजती मिळविल्लें नाहीं.

याजवर पंतीं विज्ञप्ति केली कीं, महाराज ह्मणतात हें प्रमाण. परंतु धन्यानें सेवक लोकांचें बोलणें ध्यानीं आर्द्र ! त्याचा विचार करावा. धन्याचे हुकुमावर चाकरानें सेवा करावी. धनी न ऐकत तर चाकराचा प्रयत्न काय ? महाराजांपाशीं ब्राह्मण व परभू व मराठे व मुसलमान आहेत ते महाराजांपुढें कामें करितात. महाराज त्यांच्या पाठी थापटून जें ज्यापासून काम घेतात तें त्याजपासून घेऊन आपला मुद्दा हांसल करितात. म्हणोन कीर्तीचे ध्वज जाले. ते तुम्हीं राजे लोकांनीं सांगितली मसलत हि किंवा अनहिताची ही ध्यानांन आणीत जावें. तें न करितां आम्हांस मात्र कणा वेडे ब्राह्मण म्हणतां तें आझीं समीप राहिल्याचें फळ काय ! यास्तुतः ब्राह्मण बाराणसीस चालिल्लें.

मग महाराज बोलले कीं, युक्ति स्वहिताची मसलत सांगितली ती आझीं ऐकावी हें खरें. त्याजः ललत बोलले कीं, चंदीचें राज्य चाळीस लक्षांचें व बेंगरुळाचें बारा महाराज असा बावन लक्षांचा मुख्य पदवी पडतो. कर्नाटक प्रांताच्या राज्यावरुन भुणी बसवून देतो. असें ऐकतां च महाराज संतोषी जाले. उत्तम आहे म्हणोन कीले. पंतांचा बहुत सन्मान करून पागेचा हत्तीचा तनखा नेमून देऊन आपलेंसें केलें. उपरांतिक पांचवडास आले. तेथें जमाव करून लक्ष व अंताजीपंत व कुल सरदार जमा केले. मोठे लोकांसि सर्व राज्याचा बंदोबस्त सांगून बरोबर केसोपंत व निळोपंत मुजमदार घेतले. बिजापूरचें राज्यकारण राखून पारगांवीं मोहनीबाबा होते त्यांचे दर्शनास गेले. मोरोपंताचे हातीं चांप्याचे फुलांचा नुरा व हार दिला. पंचपात्री पंतांचे हातीं होत वरकड हुजऱ्यांचे हातीं नारळ व कित्येक फुलांचे जिन्नस दिले. मनांत महाराज कल्पना करून उभे राहिले कीं चंदीचे राज्यावर आपण जातो प्रसाद द्यावा. त्याजवर सात तास पावेतो उभे होते. उपरांतिक पूजा केली. आपले हातीं साखरेचा प्याला घेऊन तोंडांत साखर घातली. त्याणीं तोंडांतील छच्छिष्ट महाराजांचे हातावर दिलें आणि मोरोपंताकडे पाहिलें. त्याणीं फुलांचा नुरा पुढें केला. तो घेऊन महाराजांचे डोंडेंवर खोंविला. लाभ मानून नमस्कार करून निघाले.

त्याजवर रघुनाथपंती विनंति केली कीं भागानगरच्या पातशाहाशीं राज्य-कारण करावें. त्याची भेट घेऊन त्याची फौज समागमें घ्यावी. त्याजवरून सानाशा पातशाहाकडे निराजीपंतास पाठविलें. राज्यकारण केलें. भागानगरास भेटीस जावें हा इत्यर्थ करून बारा हजार मावळे व वीस हजार स्वार बरोबर घेतले. पुढें निराजीपंतास पाठविलें. आपण भागान-नगराजवळ जाऊन उतरले. तेथून पातशाहास भेटावयास चालले. वीस हजार स्वारांस सामान व बारगिरांस कडीं कलम्या व गंडे पट्टे व पायचे लोकांस कडीं व कंठमाला दिल्या. धर्मार्णें लष्कर पाहून पात-शाहा थकित झाला कीं शिवाजीचे लोक काय करतील हें नकळें. सानाशा पातशाहा जाऊन महालावर पाहात बसले होते. महाराज एकटे शिडीवर च-हून द्राक्षमहालावर गेले. पातशाहाची भेट झाली. तेव्हां पातशाहा बोलले कीं आतां तरी तुमचें लष्कर बाहेर राहिलें. महाराजांनीं उत्तर केलें कीं पातशाहाची फौज व मुत्सद्दी बाहेर च आहेत. येथें उभयतां च आहो. पातशाहा समजोन उगे च राहिले. तीन दिवस तीन रात्र महालावर च होते. महाराजांचे लष्करांत खबर न कळें. या करितां तमाम लष्कर तयार होऊन पातशाहाचा महाल वेढिला. पात-शाहा व महाराज बसले होते त्यांस वर्तमान कळें. शहरांत आवाई घातली कीं शहर लुटितो. त्यावरून महाराजांशीं पातशाहा बोलले कीं शहरांत आवाई पड-ली याचा विचार काय ! त्याजवर झांचे गनीं महालाचा शरका उघडून लष्कराकडे पाहून फौजेचे लोकचि तमाखंडुजरे घेतले. लोकांस आज्ञा करून नेर्याल तेथें बसविले. पातशाहांनीं पुशिलें लष्कर किती आहे ! तेव्हां लष्क-रास इशारत करून लोक उभे केले आ. फौजेचा मुजरा घ्यावा म्हणून बोळि-ले. पातशाहांनीं द्राक्षमहालावरून तमाम्मोखेपं रचे लोकांचे मुजरे घेतले. पंच हजारी, सप्त हजारी, असा विसा हजारांचा मुजरा करून फौज दाखविली. पात-शाहा थकित जाहले. मागती पुशिलें कीं तुमचे मावळे लोकांचा अस्कारा बहुत ऐकतो. त्याजवर महाराज बोलिले मावळे लोक नामी होते ते मोरोपंताजवळ राज्याचे रक्षणार्थ ठेविले. त्याजवर र प्यादे होते ते साह्य करावयास आगिले आहेत. त्याजवर पातशाहा बोलिले कीं कोणी हत्तीबरोबर झुंजेल कीं काय ! महाराज बोलिले कीं, पातशाहाचे हत्ती बरोबर झुंजेल असा कोण आहे ! तत्रापि पातशाहा तमाशा पाहतील तर पाहावा. येसजी काळे यांस इशारत करून मावळे लोक आणविले आणि सांगितलें कीं, पातशाहाचे हत्तीशीं झुंजावें. असें म्हणतां च येसजी काळां बोलला कीं, हत्ती सोडवावा. त्याजवरून मस्त हत्ती

पागेचे निशाणाचा सोडून आणिला. माहातास इशारत करून येसाजी काळा याजवर हत्ती चालविला. तेव्हां दोन तीन हिलाऱ्या करून हत्ती मुरडाविला. सोंड तोडिली. तरवारीचे वार पांच चार आणखी चालवून हत्ती माघारा फिरविला. तेव्हां महाराजांनीं लोकांसि बोलवून आणिलें. जडावार्ची कडी दिली. पातशाहा मेहेरवान होऊन काळे मजकूर यांस नवाजिलें. महाराजांस तीन लक्ष होन दिले. जवाहीर दिले. त्यांस नवाजिलें. लष्करासि पातशाहांनीं मेजवानी केली. दोन हत्ती व पांचशे घोडे महाराजांस दिले. सर कारकुनासि शिर्पाव दिले. तेव्हां पातशाहा बोलिले कीं, तुम्हांजवळ मुनसी कोण आहे ! महाराजांनीं बाळाजी आबजीस दाखविले. तेव्हां पातशाहा बोलले कीं हा मुनसी आम्हांस दावा. महाराज बोलले कीं, एक एक माणूस मिळवून माळेस मणि लाविले आहेत, ते माळेचे मणी कसे काढितां येतील ! असें बोलून पादशाहास तीन लक्ष होन शिवाजी महाराजांनीं दिले.

पातशाहाचे चवदा हजार स्वार व दहा हजार बरकंदाज समागमें घेऊन कर्नाटक प्रांती चालले आणि तानाशाहासि बोलिले कीं, चंदीचे राज्य तुम्हांस घेऊन देतो. तेथून कूच करून श्रीमलकार्जुनाचे दर्शन घेऊन तेथें मनांत संकल्प आणिला कीं, या स्थळीं राहावे आणि देवा सन्निध देहत्याग करावा. हे चित्तांत येनून देवाची पूजा रत्नाभिषेक करून नैवेद्य समर्पिला. श्चुनाथपंत व क्लेसोपंत यांनीं बहुत प्रीतीनें बोध करून पर्वताखालीं डेऱ्यांत आणिले. कर्नाटक प्रांतींचीं तीर्थे श्रीळ्यंकटेश व अरुणाचल व अनंतशयन व कमलावरदराज यांचीं दर्शनें करून जागजार्गी पूजाभिषेक करून ब्राह्मणसंतर्पणे केलीं. ब्राह्मणांची स्थापना केली. पूर्वील अभिहोत्र मनास आणून त्यांची त्यांस नेमणूक करून दिली. त्याजवर चंदीस स्ववासखान होता तो पळून गेला. चंदी व सावतगड गोर्डिंगांव असे घेऊन मग साजरा गोजरा किछा बांधिला. त्या प्रांतींचीं ठाणीं दरोबस्त व किछे घेतले. राज्य सुरळीत चालू लागलें. साठ लक्ष होनांचा मुलूख हातीं लागला. विचार करून भागानगरचे फौजेस निरोप देऊन वाटेस लाविलें. त्या लोकांशीं कजे करून अन्याय लावून निरोप दिल्या. बंदोबस्तास लोक तेथें ठेवून राज्य आपलेंसें केलें.

चंदावरास जावें तरी तो भाज या करितां भेटास आणिलें. संरक्षण करून छयंकाजी राजे यांस महाराज सांगू लागले कीं, आमचा वांटा देणें. त्याजवर छयंकाजी राजे रात्रीस पळून गेले. चाळीस लक्ष होनांचा मुलूख घेतला. तो माणूस पाहून स्वाधीन करावा याजकरितां दत्ताजीपंतास कुडाळ प्रांती

८५. बेटकूर (पाठांतर).

बोलावणें पाठविलें. त्यास यावयास दिरिंग लागला. तेव्हां विचार करितां रघुनाथ पंतास ठेवितां नये. क्युंकोजा राजे व ते एकत्र होऊन राज्य करितांल म्हणोन बो-
लले. हें पंतास कळलें. त्याजवर पंत बोलले कीं, हें खरें. परंतु माझा व क्युंको-
जी राजे यांचा पेंच पडला होता. याजकरितां चाराणसीस जात होतो. हें
ऐकून महाराज बोलले कीं, पंत तुम्ही च रहावें. म्हणोन त्या प्रांती मशारनिव्हेस
ठेविलें.

आपण निघून बालेवाडीस आले. तेथें सौभाग्यवती सावित्री पाटलीण र-
हात होती. महाराजांची तिची एक मास लढाई झाली. शेवटीं बाहेर महाराजां-
कडील मोरचे मारून काढिले. गांवांतील सामान सरव्यावर बाहेर निघून झुजों
लागली. लढाईत तीन दिवस हिंमत धरून बहिली. रात्री मोड झाला. शिक-
स्त होऊन पळून जातां धरून आणिली. आंगावर मांजरे घालून विपत्य क-
रून सोडून दिली. तिचें जिल्ह्यांतील मालमना कर्नाटक प्रांतीची हातास
आली.

शेकूजी गाडकवाड याची परद्वारावर नजर याजकरितां त्याचे डोळे का-
ढिले. पन्नाळीयस नेऊन ठेविलें. याप्रमाणें फार इतराजी केली. रघुनाथ पंत
चंदीच्या किल्लाबांत होते. तेथून चन्दाळीयावरून सरंजामासुद्धां चंदावरचे जि-
ल्ह्यांत येऊन मुलूख जप्त केला. हें वर्तमान क्युंकोजी राजे यांनीं ऐकून महारा-
जांस पत्र लिहिलें. त्याजवरून पंतास बहुत प्रकारें महाराजांनीं लिहिलें. परंतु
चंदावरचे राज्यावर पंतीं निकर च केली. क्युंकोजी राजे यांनीं पंतांस सौजन्य
करून भेटास बोलाविलें. भेट होऊन उभयतां मनलसीत बसले. ते समयीं
पंत मुजरा करून आपले ठिकाणीं बसले आणि बोलों लागले कीं, आम्ही
चाकरी करण्याचे आहोंत. तुम्हा मालक. आम्हांस घडी घडी निषेध करीत होतां.
असो. त्या उपर पंतीं महाराजांचें लिहिणें न मानितां बेलूरचा किल्ला जवरीनें
घेतला. ठाणें बसविलें. बहुत च निग्रह केला. महाराजांचें लिहिणें न मानिलें.
याचें कारण पेशजीं महाराजांनीं क्युंकोजी राजे यांचे निमित्याच्या गोष्टी सांगि-
तल्या. बहुत निर्भत्सना केली. याजकरितां पंत मशारनिव्हे आग्रहास पडले.
तेव्हां क्युंकोजी राजे यांनीं महाराजांस पत्र बहुतों प्रकारें नरमीचें लिहिलें.
त्याजवरून महाराजांचे पोटीं करुणा येऊन पंतांस शपथ घालून लिहिलें कीं,
तुमचें सांगितलें क्युंकोजी राजे यांनीं न ऐकिलें असतें तरी चाळीस लक्ष
होनांचा मुलूख पदरीं पडला असला. असो. या उपर त्यांचा द्वेष न करावा
आम्ही व ते दोन नाहींत. हें राज्य आम्ही मेळविलें. हें त्यांचें च आहे. असें

पत्र पाठविले. तेव्हां पंत मशारानिले सधजून शंभूकोजी राजे यांसि राज्यावर कायम करून राज्यकारण करूं लागले. नंतर पंतांनी कोट शहरचा बांधून किल्ल्यांत सामान दारूगोळा आदिकरून, गह्वा, तूप, तेल, कापड, कांदे, सुपारी, पान वगैरे सरंजाम पोक्त केला.

इकडे शिवाजीपंती परशुराम क्षेत्री सोमयाग केला त्यासि लक्ष होन महाराजांनी दिले. त्यांनी महाराजांस भेटवानी केली. अकरा हजारांचे जवाहीर दिले. महाराजांचे अष्ट प्रधान होते. त्या एक एकास एक एक लक्ष होन दिले. वरकडांस दहा हजार, वीस हजार, पंचवीस हजार होन असामी पाहून दिले. कारण की आपले कारकून यांनी लोकांचे कर्ज न खावें आणि सरकारकुनाचे घरीं द्रव्य असलियासि महाराजांमार्गे राज्य संरक्षण करतील असें बोलून बक्षीस दिले. राज्यांत कोणी दुवळे नसावें. कोणास कोणाचे द्रव्याची आशा नसावी. इच्छा लोभाची धरलीयास राज्यास अपाय होईल. याजकरितां मुशाहिरे वाढवून बक्षीस देऊन खुशवक्त केले.

उपरांतीक गागाभटाजवळून महाराजांनी गायत्रीमंत्र उपदेश घेतला. ब्राह्मणकर्म करावें असा चित्तांत संकल्प धरिला. हे वर्तमान ब्राह्मणांस व सरकारकुनांस कळले. त्यांनी महाराजांस बोध करून सांगितले. नंतर राजे यांनी क्षत्रिय धर्म चालविला. ब्राह्मणापासून नीच सेवा घेऊं नये याजकरितां कारखान्यांवरील ब्राह्मण दूर करून परभू कारकून ठेविले. त्याजवरून मोरोपंत बोलले की, कारखान्यांचे हुबे मातब हुजूर कारखान्याचा इतबार नाही. लोकांवर टाकिल्यास बदनक्षा होईल. ते महाराजांनी उत्तर केले की, ज्या जागी ब्राह्मणांचा इतबार होता त्या जागा च्या हातास आल्या. राजपुरी ह्पशी यांनी परभूंचे स्वाधीन ठेविली आहे. त अद्यापि साध्य होत नाही. याजवर इतबार असावा. मग निळोपंत व मोरोपंत मनांत खोंचून उगे च राहिले.

संभाजीराजे शिवाजी राजे यांचे पुत्र यांनी निळोपंतांशीं कज्जा केला. त्याजवरून महाराजांनी वर्तमान जाणून इज्जनगड किल्लापरळीस संभाजीस ठेविले. तेथे रामदास स्वामी रहात होते. त्यांचे सहवासे करून उत्तम गुण लागतील याजकरितां ठेविले. त्या उपर किल्ल्यांत संभाजी राजे यांनी जमाव करून जाऊन किल्ले भूपालगड चढेघोड्यानिशीं घेतलीं. पांचसाह माणसांचे हात पाय तोडले. तदनंतर पनाळीयाचे किल्ल्यावर गेले. हे वर्तमान महाराजांस कळले. यावर महाराज रायगडास येऊन संभाजीस भेटले. बहुत संतोष होऊन जडावाचे पडदळे कंबरेस होते तें दिलें. ढालतरवार दिली.

८७. इ. स. १७९९ त.

उपरांतीक स्वारीची तयारी करून जालनापूर प्रांती स्वारी केली. जालना-पूर भीरिले. पिर जान महमद खुदा येशवंत याची जागा अवलीयाची तेथे होती. दिल्लीकर फकीराचे स्थान होते. त्याची तसनस केली. तो अवलीया फकीर होता. तेथे रणमस्तखान मनसबदार पातशाई चाकर सरंजामानिशी होता. त्यास अवलियाने स्वप्न दिले की, शिवाजी राजे यांचा पिच्छा करणे. खानाने उत्तर केले की, आपण थोडे आणि राजाची फौज फार. तो मागती हुकूम झाला की याप्रमाणे केल्यास तुम्ही सर्फराजी होईल. या प्रमाणे स्वप्न होता च प्रातःकाळी रणमस्तखान याने सरंजामानिशी तयारी करून शिवाजी राजे यांचे पाठीस लागून मुक्काम केला. यांची व त्याची लढाई खूप झाली. सिधोजी पालकर पंचहजारी महाराजांकडील ठार पडला. लोक हि उभयपक्षां जायां झाले. शे-यटी शिवाजी राजे यांचा मोर्डा होऊन महाराज युद्धांतून निघून सरंजामानिशी पेडगांवावरून रायगडास आले.

बाळाजी आवजी परभूमिगाकडे औरंगाबादेस गेले होते. त्यांनी हेजि-बाचे वर्तमान ऐकून ते ही रायगडास आले. तो दिल्लीस रणमस्तखान याची फत्ते झाल्याचे वर्तमान ऐकल्यावरून शिर्षाव आले. नंतर त्याने जालनापूरचा शहरपन्हाचा कोट बांधिला. महाराजांनी रायगडावरून कूच करून, मुलखाची पहाणी करून, प्रतापगडास येऊन, श्रीभवानीचे दर्शन घेतले. मोठा उत्साव केला. तेथून मागती रायगडास आले.

राजे राजाराम यांचे लग्नाचा बेत के. प्रतापराव गुजर याची कन्या सुंदर होती तिचे नांव सीताबाई ठेविले. महाराजांनी मनांत आणिले की, या लग्नास खर्च बहुत करावा. नंतर त्याने लग्नसिद्धि केली. हिंदुस्थानप्रांतापासून भट ब्राह्मण शिष्ट आले. त्यांचे योग्यतेप्रमाणे द्रव्य बहुत दिले. नट भाट यांस देणगी बहुत दिली. आपली कीर्ति वाढवावी या भावी अमर्यादेने खर्च केला. हे वर्तमान; दिल्लीस बादशहास कळले.

दौलतखान व दर्याव सारंग व कायनाईक भंडारी यांजकडे आरमारचा सुभा होता. ते खांदेरीचे किल्ल्याचे काम बांधीत होते. त्याजवर सुरते-हून याकूबखान व सिद्दी बल्लोळ आपलाले फौजसरंजामानिशी धावून आले. पोलादखान जंजिऱ्याचे किल्ल्यांतील हा ही आपले सरंजामानिशी त्यांजला सामील जाहला. इंग्रजांकडील सरंजाम ही त्याचे कुमकेस आला. बंदरावर आले. त्यांची यांची लढाई झाली. दौलतखान मारला. पडला. आरमाराची

८८. इ० स० १६७१ त.

८९. इ० स० १६७१ त.

९०. इ० स० १६७८ त.

तू सच्चिदानंदरूप दृश्य कदापि हें नव्हे ।
 असा गुरु श्रुतीचा हि उपदेश स्वता हि घे ॥ १८ ॥
 शिष्य स्वये अनुभवी श्रवणादिक साधने ।
 अहं ब्रह्म सर्वाधार सच्चिदानंदलक्षणे ॥ १९ ॥
 मजविणें कांहीं नाही एक मी अद्वितीय पहा ॥
 दृश्यादृश्यभावातीत ठावं नाहिं अनुभवा ॥ २० ॥
 वाक्यार्थभावमारोयं ग्रंथो विरचितो मया ॥
 विधनायस्य शिष्येण बालकृष्णेन धीमता ॥ २१ ॥

समाप्त.

अनंतकविकृत द्रौपदीस्वयंवर.

मालिनी.

गणपति मति देई ग्रंथ माते कराया । कथिन तव रूपेनें द्रौपदी-सैवरा या ॥
 वदविं त्रिभिःकुमारी बैस येऊनि वाणी । तुजप्रति विनवीते जोडुनी दोनि पाणी १

उपजाति.

आते पुजुनी गुरुराज याला । कदापि तें द्वैत नसे जयाला ॥
 अद्वैतमाळा धरुनी जपे तो । अधोमुखीं लक्षित आजपे तो ॥ १ ॥

शार्दूलः क्रीडित.

श्रोते हो तुम्हि आदरे परिहां या द्रौपदी-सैवरा ।
 पांडूनंदन कौरवे कुमतीने आमले जांहरा ॥
 कृष्णे द्वादश योजने विवर त्यांसाठीं असे निभिले ।
 लाखाजोहरि पांडवांसि कपटे त्या कौरवीं जाळिले ॥ ३ ॥
 पार्थाचा रथ-सारथी यदुपती रक्षीतसे पांडवां ।
 साही बांचुनि बाहिरी च निघतां आला हरी आडवा ॥
 क्षेमा देउनि पांडवां करतले पेमामृते स्पर्शिले ।
 बोले श्रीहरि जोहरी श्रग तुम्हां शाले असे ऐकिले ॥ ४ ॥

कामदा.

ऐकतां चि तो धर्म बोलिला । तू चि आसतां काय भें मला ॥
 जेवि बाळका सर्व माउली । तेवि तू अम्हां कृष्ण माउली ॥ ५ ॥
 इच्छिती पिलीं खोपि बैसुनी । चंचुवापुटीं धांव पक्षिणी ।
 येउनी करी पांखमाउली । तेवि तू अम्हां कृष्णमाउली ॥ ६ ॥

चामर.

सत्वसिंधु बोलता दयाब्धि काय बोलिला ।
 भाव-इंदु पाहतां चि प्रेमसिंधु फुगला ॥
 पावरी उठोनि तूमिह दक्षिणेसि जाइजे ॥
 छयास जें तुम्हां कथील तें चि तूमिह ऐकिजे ॥ ७ ॥
 धर्म भीम धार्य माद्रिसूत कृष्ण वंदिती ।
 कुंति आत तें म्हणेनि तीस वंदि श्रीपती ॥
 श्रीहरी नमोनि शीघ्र साहि पंथ चालती ।
 ठायिं ठायिं योकती फिरोनि कृष्ण पाहती ॥ ८ ॥
 तो हरी तयांसि मोह पालवी पितावरे ।
 जा म्हणे सुखें तुम्हांसवें सदैव मी फिरे ॥
 ऐकतां चि धर्मराज तेथ काय बोळिले ।
 आमचें दयाळुवें असंख्य ऋण घेतलें ॥ ९ ॥

उपजति.

अनंतः विघ्ने पतितांसि शाली । श्रीकृष्णनमंति हि दूर केली ॥
 विश्वश्रवा नाम द्विजोत्तमाचें । त्याचे घरीं आश्रम सश्रमाचें ॥ १० ॥
 घोरोघरीं आगम वेद घोषें । वाखाणिती ते श्रुतिवेद तोषें ॥
 सुग्राम देखूनि तिहिं वास केला । साही जणांचा श्रम सर्व गेला ॥ ११ ॥
 जन्मेजयें प्रश्न मुनीसि केला । ऐकायया भूप मनीं भुकेला ॥
 मुनी म्हणे द्रौपदीसैवरासी । ऐकें तृपा वैसुनि सावकासी ॥ १२ ॥

समधरा.

पूर्वा द्रोणे बळानें कृपद रथ-ध्वनी बांधुनी आणिलासे ।
 रायें वैरा स्मरोती तयि निजसदनी यज्ञ तो मांडिलासे ॥
 यज्ञातीं दिव्यकांती रमणिय नृपती कन्यका प्राप्त शाली ।
 ते काळीं नाम साचें कृपद म्हणतसे द्रौपदी रम्य बाळी ॥ १३ ॥
 तेव्हां राजा विचारी उपकर नवरी सुंदरी देड कोणा ।
 होत मोठा प्रतापी अनुपम जगतीं पार्य तो वीर-राणा ॥
 गांधारे कापटें तो सहुदरसह त्या जोहरीं जालिलेंसे ।
 राया काही न सूचे म्हणउनि मग तो द्वारके चालिलसे ॥ १४ ॥

इयेनी.

द्वारका असंख्य-पाप-हारका । तारका भवार्ण-विघ्नहारका ॥
 लेखिदी नपें सुरम्य लोचनी । धन्य मे त्रिविधताप-मोचनी ॥ १५ ॥

भूपतीसि पूसिलें अधोक्ष्णें । कोण कारणें करुनि येइजे ॥
तो म्हणे सहस्र आननांबुजा । यज्ञ मी करीतसें चतुर्भुजा ॥ १६ ॥
याज्ञ म्यां करुनि तृप्त पावका । तेन दीधली प्रसाद-कन्यका ॥
तीसि नोवरा त्रिलोकि पाहतों । कोठ हो न ये प्रशस्त चित्त तो ॥ १७ ॥
एक आस होति माझ अंतरी । अर्जुनासि व्हावि हे वि नोवरी ॥
दुष्टि जोहरीं तयासि जाळिलें । वाक्य ऐकतां चि कुण्ण बोलिलें ॥ १८ ॥

महिरा.

एक नृपा मम बुद्धि सुबुद्धि मुमंडळ हें वि वरागळ आहे ।
अर्जुन एक नसे तरि काय तुं जाउनि सैंवर मांडुनि पाहें ॥
सैंवर ऐकुनि या महिचे नृप येतिल धांवत ते लवलहें ।
यावरि पांडव वांचल आसाति ते तरि येति आर्चित तुं राहें ॥ १९ ॥
भूप म्हणे जननाय अनन्य मि पूर्ण सनाथ करी मजलागीं ।
चाल तुं राज-सभे घटुराज विराजितसे तुज वर्णति योगी ॥
नूंचि अभेद अखेद [चिंवा] तुज शोधिति * * * * * योगी ।
सेविति नीर समीर शरीर । दंडिति तूस्तव होति विरागी ॥ २० ॥
ऐकुनियां नृपवाक्य चतुर्भुज सत्वर [सिद्ध] नृपा सवें चाले ।
भूपति रेवतिचा पति श्रोपति शीघ्र तिघे नगराप्रति आले ॥
येउनियां झुपडें मुळ पाठविलें तंव दूत दिगंतरीं गेले ।
सैंवर ऐकुनि पत्र विलेकुनि ते नृप सिद्ध तत्तक्षणें झाले ॥ २१ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

पृथ्वीचे नृपती असंख्य मिळती या द्वौपदी-सैंवरा ।
तेव्हां तो हरि लाघवी स्वमतिनें योजी कुवाडें विरां ॥
गर्ता खाणुनियां कढाई चढवी स्नेहासि त्या घातलें ।
त्याखालें दृढ मूर्तिमंत हरिनें त्या पावका स्थापिलें ॥ २२ ॥
वंशी तो मिन साधुनीं मग करे रोंवीतसे श्रीहरीं ।
स्नेहाचा धुम लागतां गरगरां फेरे फिरे अंबरीं ।
योग्याची जरि दृष्टि निश्चळ बहू तें पाहतां चाचरे ॥
मेघोन्मेघ न लागतां मग त्वरे त्रीलक्ष फेरे फिरे ॥ २३ ॥
तेव्हां तो चि हरी वदे स्वयंवरीं गर्जोनियां वैखरी ।
खालीं लक्ष धरी अलक्ष न करी मीनासि भेदी शरीं ॥
त्याला ही नवरी सुनिश्चित वरी ने घेच भूपांतरीं ।
तीं बाणीं न करी विभेदन जरी टाकीन तैलांतरीं ॥ २४ ॥

ही वार्ता * * * * * लवकरि द्वीपांतरीं फांकली ।
पत्रातें नयनी विलोकुनि त्वरें आली कुरुमंडळी ॥
तेव्हां त्या श्रुतिपाठकां सकळिकां हें गम्य झालें असे ।
ते काळीं द्विजवृंद येउन नि स्वयें विश्वश्रव्याला पुसे ॥ २५ ॥

उपजाति.

विश्वश्रवा बोलत पांडवांसी । साही चला सत्वर सैवरासी ॥
भिक्षा तुम्हां सत्य मिळेल काहीं । स्वयंवरीं तृप्त चि व्हाल साही ॥ २६ ॥

इंद्रवज्रा.

धर्में तया नम्र सुप्रश्र केला । स्वामी तुम्हां देखुनि जीव धाला ।
सांगा तुम्ही सैवरींची प्रतिज्ञा । ऐकोनियां बोलति विप्र सुज्ञा ॥ २७ ॥

चामर.

द्वारका-विहारकें कठीण यंत्र पांडिलें ।
त्यातळीं कटाहिं आगणीत तैल तापलें ॥
तैल-धूम्र लागतां चि व्योर्मिं यंत्र फीरतें ।
देवदानवां अभेद मानवां ॥ २८ ॥
राव खेदरूप चिंतितो सदैव अर्जुना ।
त्यांत तो हरी दशा हि प्राप्त जालि ते चि ब्राह्मणा ॥
वाक्य ऐकतां चि सत्वसागरासि तर्क बाणला ।
सैवरासि आम्हि येउं ये क्षणीं तुम्ही चला ॥ २९ ॥
तीं सवेग ब्राह्मणासर्वे चि जाति साजणें ।
पॉथ ठ्यास येउनी सुतृप्त केलि दर्शनें ॥
ठ्यास देखतां चि धांवुनी पदांबुज वंदिती ।
तो म्हणे स्वयंवरासि जा तुम्ही सुनेश्विती ॥ ३० ॥
पार्य यंत्र भेटुनी वरील रम्य द्रौपदी ।
आम्ही जाउं बोलती म्हणोनि लागती पर्दा ॥
ठ्यास वाक्य बोलतां लयासि शीघ्र पावला ।
साहि चालतां चि देखताति जान्हवी-जळा ॥ ३१ ॥

मदिरा.

देखुनि जान्हविकें तट ते करसंपुट जोडुनि लपट होती ।
अंब तुझ्या धृतकंबुपदांबुजउद्भवअंबुसि जे नर न्हाती ॥
पाहिं तुं पावनि किल्मिषनाशानि त्राहिं म्हणोनि जळांतर्हि गेले ।
सारुनि स्नान विधी तिळतर्पण दान हि पांच जणीं तयिं केलें ॥ ३२ ॥

भक्तिपुरभर पूजुनि ईश्वर पंक्तिसि निश्चल भोजन शालें ।
भीम म्हणे शणु धर्म रुपानिधि येथुनि पाहिज सत्वर गेले ॥
ह नि निकें वद त्याक्षणि काढि सुमार्गाचि भीम तयां पुढें चाले ॥

+ + + + + ॥ ३३ ॥
होय ततक्षणि अस्त गभस्ति दिशांतरिं × × × × तम दाटे ।
जाति बरोबरि साहि जणें तंव घोर वर्नी पदिं मोडाति कांटे ।
आणुनि कार्वि हुताशन लावुनि तेज पडे मग चालति वाटे ॥
मार्गि महाबळि खेळतसे राळ सेवक बजिति जा तुम्हि वाटे ॥ ३४ ॥

उपजाति.

चित्रांगदे रम्य विलास केला । क्षुधीत तो भक्षित जीव गेला ।
काम स्त्रियांचा अति घेत । भोगी जसा पर्वत हीमनाहो ॥ ३५ ॥

श्री.

सांगोनियां धाडित सव पुतां । वर्जा तुम्ही निर्भय पंथ येतां ।
साही चुड्या घेऊनि येति पंथें । ते दूत धिक्कारिति पांडवांतें ॥ ३६ ॥
मारावया धांवत पांडवांतें भीमें तयां टाकुनि व्योम पंथें ।
मुष्टि-प्रहारें किति चूर्ण केले । सांगावया एक पळोनि गेले ॥ ३७ ॥

ति.

तो काय झाले म्हण सेवक । येती बळी मारित सावकासी ॥
असे गणना किति रे तयां । वेढ्यात ते सांगति साजणांचीं ॥ ३८ ॥
× × × ॥
कशासि त वागवितात दाढी । गढ्या ते आणिक दूत धाडी ॥ ३९ ॥

इ. श्री.

मारावया धावति पांडवांतें । भीमें तयां टाकुनि व्योमपंथें ।
जे वाचले जीव धिऊनि गेले । चित्रांगदा सन्मुख शंख कले ॥ ४० ॥
एकोनि चित्रांगद कोपलासे । येऊनि बाणीं बहु वर्षलासे ॥
देखोनियां अर्जुन बाण सोडी । चित्रांगदाचे शर सर्व तोडी ॥ ४१ ॥

शार्दूलविक्रीडित.

गंधर्वें मानि विस्मयासि करुनी जाऊनियां अंबरीं ।
कानाशी धनु ओढुनी [त्वरित तो] पार्यासि विधी शरीं ॥
पार्यें तें अभिमंत्रुनो प्वर्कारिचो चूडी नर्भी टाकिली ॥
ते काळीं नभ व्यापुनी दश दिशा पृथ्वींत विस्तारली ॥ ४२ ॥
मंत्राचे निज शक्तिने प्रजळल्या जाल्या असंख्या चुड्या ।

तो पाहे तंव दीसती चहुंकडे अभीचिया वावड्या ॥
तेव्हां तो बहु पोळला रिचवला तेथूनियां मेदिनी ।
मारावें जंव अर्जुने तंव स्त्रिया आल्या पुढें धांवुनी ॥ ४३ ॥

सगंधरा.

ताता जामात रक्षी म्हणवुनि वदती त्या स्त्रिया अर्जुनातें ।
तेव्हां धर्म स्वधर्म सहुदर धरिला वांचवीलें तयातें ॥
गंधर्व त्या अगर्वें ठठुनि मग पुसे स्वामि कोठील राजे ।
या पंथें कोठ जातां द्विजकुळ म्हणतां वेश तुम्हां न साजे ॥ ४४ ॥
ऐकें गंधर्ववीरा पुससि बहु जरी पांडुचे पुत्र आम्ही ।
तेव्हां त्यां वोळखीलें मज हि न कळे चोरिलें नाम तुम्ही ॥
तेव्हां त्यां आदरानें करुनि प्रीति तदा नेतसे तो गृहासी ॥
पूजा तें आदरानें करुनि षड रें ॥ ४५ ॥

कामदा.

भक्तिने चि ते भुक्ति सारुनी । बैसले सुखें बंधु आसनी ।
ठेवि त्यां पुढें वस्त्रभूषणें । त्यासि वांगल पांच ही जणें ॥ ४६ ॥
आर्षि जातसों गुप्त सैवरा । वीर बोलिला मंत्र हा खरा ।
तूज अर्पितों मंत्र चाक्षुसी । तो ज ने तूं यंत्र भेदिसी ॥ ४७ ॥
अभिअस्त्र तें देई तूं मला । ते तया योग साधला ।
आर्षि चाक्षुसी देत अर्जुना । तो करी अस्त्र-अर्पणा ॥ ४८ ॥

च

यावरी बहुत पांडवांत क्य जाहले ।
तोषुनी तया सुवाक्य काय तेंच बोलिलें ।
शीघ्र मी तुम्हां पंचाळपूर आजि लेचनीं ।
दावितों चला + + + + + स्कांधि वाहुनी ॥ ४९ ॥
बोल बोलतां चि ते पंचाळपूर पावले ।
साजणासि ग्राम नेउनीं + + + दाविलें ॥
तयासि तो पुसेनि वीर गुप्त होउनीं ।
साहि बैसले [तया स्थळासि] स्नान सारुनी ॥ ५० ॥

उपजमति.

ग्रामांत साहीजण शीघ्र नाती । बिदोबिदी देखाति सर्व जाती ॥
घरोघरीं दाटणि भूपमेळा । कुलालशाळे तिहिं नास कला ॥ ५१ ॥

कुंती मनीं आठवि चक्रपाणी । ग्रामांत आतां मज नाहि कोणी ॥
जाणोनियां दीन दयाळ आला । साहीजणें बंदिति मेघनाळा ॥ ५२ ॥

मदिरा.

धर्म म्हणे मज + + + + + आजि सुदीन उदेल ।
देउनि त्यांस करांगुळि भूषण + + + + श्रीहरि शीघ्र निघाला ॥
धर्म म्हणे हरि येउनि ये स्थळि + + + रूप सुवस्त्रम जाला ।
हे चि मनांतरीं खंति करी तंव तेचि क्षणीं मग भीम भुकेला ॥ ५३ ॥
बंधुवरा + + + + अति तीव्रचि तो उदरीं जठरानळ जाला ।
धर्म म्हणे मुदि घेउनि + + + वद पोढभरी मज घाला ।
+ + + + + + + + + + + + + + ॥ ५४ ॥

चामर.

भीम मुद्रिका + + + धिऊनि चालिला ।
दासवूनियां ज्या म्हणोनि बोलिला ॥
काय मोल वे + + + + बा इचें ।
घालिं बा सुभ. वरी मळा रुचे ॥ ५५ ॥
तृप्त मी जरी + मुद्रिका तुम्हा दीधली ।
मी अतृप्त राहिले नि घेईजे भली ॥
एक बोलती कि री-पंथ भासतो ।
भोजना निमित्त हा अनर्घ्य रत्न वीकितो ॥ ५६ ॥
बैसला प्रधान त्यासि ते निरोपिती तांतडी ।
पैल रत्न वीकितो अमोक्ष्य मोल कापडी ॥
दूत धाडुनी [सभेसि] आणिला चि सत्वरी ।
काय मोल बोल काय बा इचें तुं झट्करी ॥ ५७ ॥
तृप्त मी तरी तुम्हांसि मुद्रिका हि दीधली ।
अतृप्त राहिलों फिरोनि घेईजे ही भली ॥
बोलिला प्रधान कापड्या तुं जेविसी किती ।
सैवरी असंख्य खांडे तें हि अन्न रांधिती ॥ ५८ ॥

कामदावृत्त.

भीम जाउनी स्वस्थ बैसला । कोपरें करें भूमी ठाकला ।
अन्न आणुनी त्यांत घालिती । कोटि नायिका त्यासि वाढिती ॥ ५९ ॥
श्येनी.

जेंवि कुंभसूनु सिंधुच्या जळा । तेंवि अन्न भीम भक्षु लागला ॥

दोहि बाहुनीच ग्रास घे मुखी । पात्रि ना उरे चि एक शीत की ॥ ६० ॥

कामदा.

ओठ चावुनी नेत्र भोंवडी । राहिलेति कां बोट मूरडी ।

अन्न तूट देखेनि बायका । जति त्या पळोनीच नायिका ॥ ६१ ॥

इयेनी.

बैसला प्रधान त्या निरोपिती । सर्व भक्षिलीच पाक-निष्पती ॥

अन्न भक्षुनी हि नाहि तृप्त तो । ते क्षणीच घांव घेत भीम तो ॥ ६२ ॥

कामदा.

बोलिल्लासि तूं काय रे मसी । तृप्ति नाहि ना येक कुसिसी ॥

देई माक्षि तूं शीघ्र मुद्रिका । तो म्हणे तुं का दीधली फुका ॥ ६३ ॥

ऐकतां चि तो दुष्ट पातला । मुद्रिकेमुळे लोभ सूटला ॥

x x x x ॥ ६४ ॥

चामर.

+ + + +

+ + + +

लोभ तो धरुनियां भिं व दाखवी ।

चेतलाचि भीम तें मुखां हात चाखवी ॥ ६५ ॥

सव्य बाहुनें कितीक अ महीवरी ।

वाम बाहुनें कितीक टाकितो चि अंबरी ॥

मुद्रिके निमित्त युगान्त युद्ध मांडलें ।

केशवें चि येउनी त्वरीत त्यासि वर्जिलें ॥ ६६ ॥

शिखरिणी.

अतीताशीं हुंजा त्वरित उमजा या वरि जरी ।

फिरोनी घे मुद्रा मग बळ समुद्रा दिलि करी ॥

अतां तुम्हीं जावें फिरानि मग यावें स्वयंवरा ।

नमूनी तो गेला हरि गुज निरोपी सहुदरा ॥ ६७ ॥

बसूनीयां मातेजवळि गम भीमे विनविलें ।

स्विकारीलीं अर्से परि जठर काहीं न भरलें ॥

उपाहारा काहीं उन जननि देई लवकरी ।

तुझ्या हातें तृप्ती मज जशि चकोरा हिमकरी ॥ ६८ ॥

म्हणे चक्री बाळा रुदन न करी राहि उगला ।

चणाक्षा घे मुष्टीभरि च सदनां भक्षि तुं मुला ॥

मनंबर ग्रंथाचें नांव.

कि०. ट० हा०.

रुपये. आ०. आ० पै.

संस्कृत ग्रंथ.

कालिय कुतुहल नाम प्रहसन *	...	...	०	५	०	६
शिवकाव्य पूर्वी-पुरुषोत्तम पंडितकृत	...	...	१	८	२	०
पंत विठ्ठल कवित-सुल्लोक लाघव.	...	...	१	५	१	६
युवराज कविकृतरामकाव्य.	...	...	१	०	१	६
वेदांत केसरो-त्तराचार्यकृत	...	...	०	९	१	०
शिवकाव्य उत्तरार्द्रम-पुरुषोत्तम पंडित कविकृत	...	...	१	५	१	०
पंत विठ्ठलकवित गजेन्द्रचंप्	...	...	०	८	१	६
लघुकाव्यानि-अनेककविकृत प्रकरणें	...	...	२	०	२	६
तव्यवहार कोश	...	...	०	३	०	६
मरु शतक	...	...	०	६	०	६
रत्नावलि विलास	...	...	०	११	०	६

गांच्या नांवावर * अशी फुली केली आहे ती प्रकरणें सुटी आहेत, बांधी-
नाहीत, बांधून पाहिजे असल्यास त्याबद्दल खर्च ८९ आणा निराळा पडेल.

सूचना.

- (१.) सन १८७८ पासून तों सन १८८७ अखेर पर्यंत उप अंक पाहिजे असतील त्यांनी दर सालचे १२ अंकांस ५ रु ५ आणे प्रमाणे आम्हांकडे किंमत पाठविली असतां त्यांजव रवाना होतील. फुटकळ अंकास ८८६ प्रमाणे पाठवें असतां अंक रवाना होतील.
- (२.) वर्गीणी खाली लिहिलेले गृहस्थांकडे पाठविली असतां आम्हांस पोंल.
 रा. रा. श्रीधर गणेश जिन्सावाले एम. ए. प्रोफेसर ... बडई.
 ,, ,, कृष्णाजी महादेव जोगळेकर एम. ए. हेडमास्तर
 हायस्कूल बडोदा.
 ,, ,, जनार्दन बाळाजी मोडक बी. ए. हायस्कूल...ठाणे.
 ,, ,, सावळाराम माधव नायब सायेर इंदूर.
 ,, ,, ड. त. रामचंद्र चांफेकर अ० मा० सिटिस्ल. नागपूर.
 ,, ,, इन दाजी ओक आसि० मा०संबलपूर.
 ,, ,, रामचंद्र रघुनाथ नातू अ० मा० हायस्कूल...वेळगांव.
 ,, ,, गंगाधर पांडुरंग गद्रे अ० मा० हायस्कूल, कोल्हापूर.
 ,, ,, परशुराम भिकाजी भाट्ये वकीलरत्नागिरी.
 ,, ,, विष्णु मोरेश्वर महाजनी, एम. ए.उमरावती.
 ,, ,, अण्णाजी रामचंद्र आत्रे हे० मा० हायस्कूल, ...मिरज.
 ,, ,, गोविंद रामचंद्र केळकर इंग्लिश मास्तर.....चसई.
- (३.) हें पुस्तक सर्वास घेण्यास सुलभ पडावें म्हणून याची किंमत वर्षास आगाऊ ४ रुपये ट० ह० ८६. मागाहून ५ रुपये ८८ आगाऊची मुदत पुस्तक घेऊं लागल्यापासून दोन महिन्यांचे आत समजावी. पोष्टाची तिकिटें पाठविणें झाल्यास तों अर्धा आण किंमतीचीं असर्वा व रुपयास ८८६ प्रमाणे वर्तावळा पाठवावा.
- (४.) ह्या पुस्तकासंबंधानें पत्रव्यवहार, मनिआर्डरी वगैरेचा करणें तो:-काव्येतिहास-संग्रह व्यवस्थापक ठाणें ह्या पत्त्यावर करावा.